

Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

"Λόγος" και "Εμπειρία" στην Νέα Κοινωνική Ιστορία

Τρίγκα Χριστίνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	1
<u>Κεφάλαιο 1</u> : Η ανάδυση της νέας κοινωνικής ιστορίας	4
I. Η νέα κοινωνική ιστορία και η απουσία των γυναικών από την ιστορική αφήγηση.....	4
<u>Κεφάλαιο 2</u> : Η έννοια της ‘εμπειρίας’	8
I. Η ‘εμπειρία’ ως αναλυτικό εργαλείο στην ιστορία των γυναικών	8
II. Η ‘εμπειρία’ ως απόδειξη	11
III. Η ‘εμπειρία’ ως κεντρική έννοια για την μελέτη της διαδικασίας συγκρότησης της εργατικής τάξης	17
<u>Κεφάλαιο 3</u> : Η γλωσσολογική στροφή.....	24
I. Η ανάδειξη του ‘φύλου’ ως αναλυτικής κατηγορίας της ιστορικής έρευνας	25
II. Το δίπολο ‘εμπειρία’ - ‘λόγος’	28
<u>Κεφάλαιο 4</u> : Ο ‘λόγος’ ως αναλυτική κατηγορία της ιστορικής έρευνας	32
I. Ο ‘λόγος’ ως αναλυτική κατηγορία για την μελέτη της δημιουργίας της εργατικής τάξης/συνείδησης.....	33
i. Το πολιτικό λεξιλόγιο του κινήματος των Χαρτιστών	33
ii. Η εμφάνιση της βρετανικής εργατικής συνείδησης.....	37
iii. Ο ‘λόγος’ ως ένα ανεξάρτητο σύστημα συμβόλων	40
II. Η χρήση του ‘λόγου’ σε σχέση με το ‘φύλο’ και την ‘έμφυλη διαφορά’	44
Επίλογος	50
Βιβλιογραφία	53

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στα πλαίσια της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας, πρωταρχικός στόχος είναι να διερευνηθεί το ζήτημα των εννοιών της ‘εμπειρίας’ και του ‘λόγου’ στην νέα κοινωνική ιστορία. Η μελέτη αυτή εστιάζει το ενδιαφέρον της στην χρήση των εννοιών αυτών ως βασικών αναλυτικών εργαλείων της ιστορικής έρευνας.

Η εργασία ξεκινά με μια αναφορά στις αλλαγές και τις μετατοπίσεις στο αντικείμενο της ιστορίας που επέφερε η νέα κοινωνική ιστορία. Η νέα κοινωνική ιστορία κάνει την εμφάνισή της κατά την διάρκεια των δεκαετιών του 1970 και 1980 και δίνει μια διαφορετική οπτική στην ιστορία των γυναικών. Αμφισβητεί την παραδοσιακή ιστοριογραφία, που εστιάζει στις κοινωνικές και πολιτικές ελίτ και στρέφεται στην μελέτη της καθημερινότητας, της κουλτούρας, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον της στις συνθήκες της καθημερινής ζωής. Η προσοχή στρέφεται στους απλούς ανώνυμους ανθρώπους και η έννοια της ‘εμπειρίας’ αναδεικνύεται ως κεντρικό εργαλείο, που βοηθά τους ιστορικούς να φέρουν στο προσκήνιο υποκείμενα της ιστορίας που είχαν αποκλειστεί από την ιστορική αφήγηση.

Στη συνέχεια, στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, μελετάται η χρήση του όρου ‘εμπειρία’ και γίνεται κατανοητό για ποιους λόγους η ‘εμπειρία’ ως αναλυτική κατηγορία κατέλαβε μια πολύ σημαντική θέση στην ιστορία των γυναικών και ήταν ένα απαραίτητο στοιχείο στην διαδικασία συγκρότησης της εργατικής τάξης. Μέσα από την ανάλυση του έργου του E.P. Thompson για την διαμόρφωση της βρετανικής εργατικής τάξης και συνείδησης κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, γίνεται κατανοητή και η σημασία της χρήσης της έννοιας ‘τάξη’ και ‘ταξική πάλη’, οι οποίες κατέχουν επίσης κεντρική θέση στο έργο και του Thompson, αλλά και άλλων ιστορικών της εργασίας.

Κατόπιν, στο τρίτο κεφάλαιο, καθίσταται σαφές πως από την δεκαετία του 1980 και έπειτα το επίκεντρο για τους ιστορικούς της εργασίας, μετατοπίζεται βαθμιαία προς την μελέτη της ‘εμπειρίας’ των ίδιων των εργατών όχι μόνο στον εργασιακό χώρο, αλλά και στην κοινότητα και την οικιακή σφαίρα. Την δεκαετία αυτή παρατηρείται ένα επιπρόσθετο ενδιαφέρον για τις γλωσσικές αναπαραστάσεις της έμφυλης και της ταξικής ταυτότητας, πέρα από τις ήδη υπάρχουσες, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει πως υποβιβάζεται η σημασία της ‘εμπειρίας’ και της ‘εμπρόθετης δράσης’. Πρόκειται για την περίοδο της «γλωσσικής στροφής» και της ανάδειξης του ‘φύλου’ ως αυτόνομης αναλυτικής κατηγορίας της ιστορικής έρευνας, που μετατόπισε το κέντρο βάρους από την έννοια της ‘εμπειρίας’, η οποία είχε κεντρική σημασία στην ιστορία της εργασίας, στον τρόπο με τον οποίο η έμφυλη διαφορά νοηματοδοτεί και κατασκευάζει τις ταξικές ταυτότητες.

Στο επόμενο και τελευταίο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην επιρροή που δέχθηκε η ιστορική επιστήμη από την γλωσσολογία και στους τρόπους με τους οποίους οι ιστορικοί εφάρμοσαν τις γλωσσολογικές προσεγγίσεις και επικεντρώθηκαν στον τρόπο με τον οποίο η κατηγορία της ‘τάξης’ συγκροτείται μέσα από τον ‘λόγο’. Τέλος, η συζήτηση στρέφεται γύρω από την χρήση του ‘λόγου’ ως αναλυτικής κατηγορίας για την μελέτη της διαμόρφωσης της εργατικής τάξης και συνείδησης, καθώς και γύρω από την χρήση του ‘λόγου’ σε συσχέτιση με το ‘φύλο’ και την ‘έμφυλη διαφορά’.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου σε όλους όσους συνέβαλαν στην συγγραφή της διπλωματικής αυτής εργασίας. Οι πρώτες και κύριες ευχαριστίες απευθύνονται στην κ. Ποθητή Χαντζαρούλα, η οποία καθοδήγησε από την αρχή την μελέτη αυτή. Τα κριτικά της σχόλια, η συνεχής ενθάρρυνσή της, η υπομονή της, καθώς και ένα μεγάλο μέρος του υλικού που έθεσε στην διάθεσή μου, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην ολοκλήρωση της εργασίας αυτής. Ευχαριστώ επίσης τους υπεύθυνους της Βιβλιοθήκης του Πανεπιστημίου Αιγαίου και του Παντείου

Πανεπιστημίου Αθηνών για την βοήθειά τους. Τέλος, θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου, στις φίλες και συμφοιτήτριές μου, με τις οποίες συζήτησα το θέμα, για τις παρατηρήσεις τους, καθώς και την οικογένειά μου για την υποστήριξή της καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής. Σας ευχαριστώ όλους θερμότατα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

I. Η νέα κοινωνική ιστορία και η απουσία των γυναικών από την ιστορική αφήγηση

Η έννοια της εμπειρίας είναι πλέον μια σημαντική επιστημολογική θέση για τις φεμινίστριες ιστορικούς. Η έννοια της εμπειρίας αναδύεται στα πλαίσια της νέας κοινωνικής ιστορίας, που κάνει την εμφάνισή της κατά τις δεκαετίες του 1970 και 1980. Η νέα κοινωνική ιστορία σηματοδοτεί μια νέα αρχή, δίνει μια διαφορετική οπτική στην ιστορία των γυναικών. Ως τότε η ιστορία των γυναικών δεν μπορούσε να θεωρηθεί ένας αυτόνομος ιστοριογραφικός κλάδος. Ως τότε οι γυναίκες είναι κυριολεκτικά αόρατες μέσα στην ιστοριογραφία, δηλαδή ουσιαστικά είναι αποκλεισμένες από την καταγραφή του παρελθόντος.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί πως αν και τα αρχεία εμπειρείχαν πλούσιο υλικό για τις γυναίκες, είτε τις αγνοούσαν ως υποκείμενο προς μελέτη και ανάλυση, είτε θεωρούσαν πως δεν είχαν κάποιον ιδιαίτερο κοινωνικό ρόλο, πέρα από τον καθαρά αναπαραγωγικό, που θα τις διαχώριζε από τις αναφορές που γίνονταν στους άνδρες. Αυτό συνέβαινε κατά κύριο λόγο, γιατί ο ιστορικός λόγος αρθρωνόταν στο μεγαλύτερό του μέρος από άνδρες. Έτσι λοιπόν οι άνδρες εξέθεταν την δική τους άποψη, τις εμπειρίες που βίωναν οι ίδιοι, με λίγα λόγια έβλεπαν και έλεγαν τα πράγματα από την δική τους οπτική γωνία, η οποία ήταν διαφορετική από αυτή των γυναικών. Οι γυναίκες λοιπόν ως κυριαρχούμενη ομάδα, διαθέτουν και εκφράζουν διαφορετική εμπειρία από τους άνδρες.

Η ανάσυρση των γυναικών από την ιστορική λήθη δεν μπορεί να εξεταστεί ανεξάρτητα από την εμφάνιση και εξέλιξη κοινωνικών κινημάτων, και ειδικά από την ανάπτυξη του φεμινιστικού κινήματος κατά την δεκαετία του 1960. Η φεμινιστική θεωρία

θεμελιώνεται στις αρχές της επόμενης δεκαετίας και σχετίζεται με την ανάδυση της ιστορίας των γυναικών. Οι φεμινίστριες ιστορικοί ήταν απαραίτητο να καλύψουν τα μεγάλα κενά της ιστορικής γνώσης, τα οποία κατά την Catherine Hall, ήταν αναπόφευκτο αποτέλεσμα της ανδρικής κυριαρχίας στην ιστορική εργασία¹.

Η διαπίστωση της ελλειπούς αναπαράστασης των γυναικών στην ιστοριογραφία από τις φεμινίστριες ιστορικούς, θα αποτελέσει το μεγαλύτερο μέρος της φεμινιστικής ιστοριογραφίας στην δεκαετία του 1970 και θα τις ωθήσει σε μια προσπάθεια εντοπισμού των τρόπων με τους οποίους οι γυναίκες βιώνουν τον κάθε ένα από τους ρόλους τους – μητέρες, κόρες, σύζυγοι, ερωμένες, εργάτριες. Το ενδιαφέρον των φεμινιστριών ιστορικών επικεντρώνεται και σε μια προσπάθεια καθορισμού της πολιτικής δράσης του γυναικείου φύλου. Η φεμινιστική ιστοριογραφία επιθυμεί να αποδείξει την ενεργό ύπαρξη των γυναικών στην πολιτική σφαίρα, την συμμετοχή τους σε κινήματα και την άρθρωση πολιτικών διεκδικήσεων.

Στην Βρετανία, όπου αναπτύχθηκε ιδιαίτερα η φεμινιστική ιστορία, ο διάλογός της με την πολιτική της τάξης, τον ριζοσπαστισμό, τον σοσιαλισμό και τα πολιτικά κινήματα που σχετίζονται με αυτούς, ήταν συνεχής και καίριας σημασίας². Η φεμινιστική ιστορία επιχειρεί να δείξει πως οι γυναίκες υπήρχαν στη ιστορία και πως μάλιστα αυτή η ύπαρξη ήταν ενεργή, αφού πολλές από αυτές είχαν διαδραματίσει καίριας σημασίας ρόλο στα πολιτικά κινήματα. Οι φεμινίστριες ιστορικοί λοιπόν αποφασίζουν να αποκαταστήσουν την ‘φωνή’ των γυναικών και ειδικότερα να αναλύσουν τους ρόλους και τις δραστηριότητες του γυναικείου φύλου. Όμως δεν πρόκειται απλά για την επιθυμία τους να τοποθετήσουν τις γυναίκες σε μια ιστορία, από την οποία είχαν παραγκωνιστεί, αλλά μάλλον για την επιθυμία τους να ξαναγράψουν την ιστορία αυτή, ώστε να δοθεί η

¹ Hall, Catherine, “Feminism and feminist history”, στο *White, male and middle class: Explorations in feminism and history*, Polity Press, 1992, σελ. 5.

² Στο ίδιο, σελ. 9.

πρέπουσα σημασία και αναγνώριση στους τρόπους με τους οποίους το φύλο μπορεί να αποτελέσει έναν πολύτιμο βοηθό στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο μπορεί να οργανωθεί και να δομηθεί η κοινωνία³.

Ουσιαστικά, το βήμα για μια σαφή προσέγγιση του φύλου ως γνώσης για την έμφυλη διαφορά, γίνεται από την Joan Scott, η οποία μιλά για ‘περιγραφικές’ και ‘αιτιακές’ χρήσεις του φύλου. Στις πρώτες, το φύλο γίνεται αντιληπτό ως κοινωνική κατασκευή που επιβάλλεται σε ένα βιολογικά έμφυλο σώμα, ενώ οι δεύτερες υπερβαίνουν την περιγραφή και επιχειρούν να εξηγήσουν την ιστορική αλλαγή⁴. Οι χρήσεις και τα νοήματα της γνώσης αυτής είναι τα μέσα με τα οποία κατασκευάζονται οι σχέσεις εξουσίας (κυριαρχίας και υποτέλειας)⁵. Οι σχέσεις εξουσίας και δύναμης μεταξύ των ανδρών και των γυναικών είναι μέρος της καθημερινής ιδιωτικής ζωής, γιατί η κυριαρχία του ανδρικού φύλου στο γυναικείο δεν λαμβάνει χώρα μόνο στην πολιτική σκηνή/ στον δημόσιο χώρο, αλλά και στις πιο προσωπικές όψεις της ζωής και της εμπειρίας των γυναικών⁶. Έτσι, η φεμινιστική ιστοριογραφία επιδιώκει να κατανοήσει τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των δύο φύλων, να ερευνήσει σε ποιο βαθμό οι γυναίκες υφίστανται καταπίεση και εκμετάλλευση στην οικιακή σφαίρα και αν η καταπίεση αυτή έχει τις ρίζες της στην οικογενειακή ζωή.

Η Scott υποστηρίζει πως ένας από τους πιο θεμελιώδεις τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι έχουν οργανώσει τον πολιτικό, διανοητικό και πολιτισμικό τους κόσμο, είναι μέσω της χρήσης του φύλου. Γι’ αυτόν ακριβώς τον λόγο θεωρεί πως οι ιστορικοί πρέπει να χρησιμοποιούν το φύλο ως μια κατηγορία ιστορικής ανάλυσης πρωταρχικής σημασίας,

³ Στο ίδιο, σελ. 12.

⁴ Αβδελλά Έφη-Ψαρρά Αγγελική (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σελ. 53.

⁵ Scott, Joan, «Introduction», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 2.

⁶ Hall, Catherine, “Feminism and feminist history”, στο *White, male and middle class: Explorations in feminism and history*, Polity Press, 1992, σελ. 15.

μαζί με την τάξη, την εθνικότητα, την φυλή, κτλ. Μ' αυτό τον τρόπο, η Scott κάνει μια διάκριση ανάμεσα στο φύλο ως δίκτυο των κοινωνικά κατασκευασμένων νοημάτων και ιδεών που αποδίδονται στον ανδρισμό και την θηλυκότητα, και στον τρόπο με τον οποίο τα νοήματα οργανώνουν την καθημερινή ζωή και τον καθημερινό λόγο. Για την Scott, η φεμινιστική ιστορία οφείλει να αρνηθεί την σταθερότητα και την μονιμότητα της δυαδικής αντίθεσης γυναίκα-άνδρας, να ιστορικοποιήσει την δόμηση της έμφυλης διαφοράς και να επεξεργαστεί εν τέλει το φύλο ως αυτόνομη αναλυτική κατηγορία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ‘ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ’

I. Η ‘εμπειρία’ ως αναλυτική κατηγορία στην ιστορία των γυναικών

Κατά τις δεκαετίες 1970 και 1980 λοιπόν, αναδύονται ερευνητικά πεδία, που ως τότε δεν είχαν εξερευνηθεί, γιατί πιθανότατα θεωρούνταν μη ενδιαφέροντα και γι’ αυτό και υποτιμημένα, όπως η ιστορία της καθημερινότητας, του σώματος, της οικογένειας, της εργασίας. Αυτές οι υποτιμημένες πλευρές της καθημερινής ζωής, που είχαν αποκλειστεί από την ιστορική αφήγηση, ήταν αναγκαίο να έλθουν στο προσκήνιο.

Σε αυτά τα ερευνητικά πεδία, σε αυτές τις πλευρές της ανθρώπινης ζωής, η γυναικεία ταυτότητα παρουσιάζεται να έχει ένα κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα. Αυτό είναι οι κοινές εμπειρίες των γυναικών, η εμπειρία της μητρότητας, που την μοιράζονται αποκλειστικά οι γυναίκες, η εμπειρία της καταπίεσης, της υποβίβασης, της διεκδίκησης ίσων δικαιωμάτων στον τομέα της πολιτικής και της εργασίας, της ανισότητας και της υποδούλωσης στο κυρίαρχο ανδρικό φύλο. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η κοινή εμπειρία αυτή λοιπόν παρατηρείται στην πολιτική ζωή, στον τομέα της εργασίας, στον οικιακό χώρο, σε όλους τους τομείς της γυναικείας ζωής και γι’ αυτόν ακριβώς τον λόγο τα παραπάνω γνωστικά πεδία αναδεικνύονται σε προνομιακά αντικείμενα της ιστοριογραφίας των γυναικών.

Για την ανάσυρση λοιπόν, ξεχασμένων πηγών και γνωστικών πεδίων, οι ιστορικοί υιοθετούν και την προφορική ιστορία. Η έμφαση που δίνεται πια στις εμπειρίες συγκεκριμένων ανθρώπων και ομάδων, σήμανε την απαρχή του ενδιαφέροντος για τις ποικίλες όψεις της ανθρώπινης ύπαρξης και την επιστροφή σε αφηγηματικές μορφές ιστορίας. Το κέντρο βάρους μετατοπίζεται στα βιώματα των απλών ανθρώπων, στο πλήθος και στην συγκεκριμένη περίπτωση που μας ενδιαφέρει στις γυναίκες. Η κοινωνική ιστορία

δεν επικεντρώνεται στις πρακτικές των πολιτικών αρχηγών και των διανοούμενων, αλλά στις πρακτικές των κοινών ανθρώπων⁷. Μέσα από τεκμήρια, όπως αυτοβιογραφίες, ημερολόγια και επιστολές, άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά, άλλα γραμμένα από γυναίκες και άλλα που περιλαμβάνουν και γυναικείες απόψεις, οι γυναίκες διατυπώνουν τις σκέψεις και τα αισθήματά τους για τους περιορισμούς και τους αποκλεισμούς που βίωναν.

Οι φεμινίστριες ιστορικοί, μέσα από τις αφηγήσεις τους στις φεμινίστριες ιστορικούς, ρίχνουν φως σε τομείς, όπως η εργασία, η ιδιωτική και η οικογενειακή ζωή. Προσπαθούν να ανασυνθέσουν τις εμπειρίες τους, παρουσιάζουν τα πράγματα από την δική τους πλευρά, δείχνουν πώς εκείνες αντιλαμβάνονται τα γεγονότα, με λίγα λόγια είναι εκείνες πλέον τα υποκείμενα της αφήγησης. Οι πληροφορίες αντλούνται από τις γυναίκες για τις γυναίκες. Δεν είναι πια αντικείμενα της ιστορίας, προσδίδουν ιστορική διάσταση στις εμπειρίες τους και γίνονται οι ίδιες τα υποκείμενα της ιστορίας και όπως αναφέρθηκε ξανά, συμμετέχουν πλέον ενεργά στην κατασκευή της ίδιας τους της ιστορίας. Αυτός άλλωστε ήταν ο σκοπός της ιστορίας των γυναικών, να αναδείξει τις γυναίκες ως υποκείμενα της ιστορίας και ως υποκείμενα της ιστορικής αφήγησης, να αποδείξει πως ίσως οι γυναίκες να ήταν άορατες στην ιστοριογραφία, δεν ήταν όμως και στην ιστορία. Όπως εύστοχα αναφέρει και η Βαρίκα «το ζητούμενο δεν ήταν μόνο η προβολή αυτών των εμπειριών και η ένταξή τους στην ιστορία, αλλά και η υπενθύμιση ότι η ιστορία είναι αποτέλεσμα ανθρώπινων πράξεων με σημασία»⁸.

⁷ Sewell, William, «Geertz, Cultural Systems, and History: From Synchrony to Transformation» στο *Representations*, n.59, Special Issue: The Fate of "Culture": Geertz and Beyond (Summer 1997), σελ. 38.

⁸ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002, σελ. 278.

Οι γυναίκες δεν μιλούν μόνο για το τι όφειλε να είναι μια σύζυγος, μια εργάτρια ή μια μητέρα. Μιλούν πλέον για το πώς βίωσαν εκείνες τον κάθε ένα από τους ρόλους τους αυτούς. Πρόκειται για ατομικές εμπειρίες που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αναφέρονται στην ύπαρξη μιας κοινωνικής ομάδας, η οποία υφίσταται μια συστηματική σχέση εξουσίας. Παρ' όλο που οι εμπειρίες αυτές δεν είναι ίδιες για όλες τις γυναίκες, μέσα από αυτές υφίσταται η δυνατότητα αναγνώρισης του συσχετισμού των δυνάμεων που άσκησαν επίδραση στις πράξεις και τις επιλογές των γυναικών αυτών, ακόμα και όταν αυτές παρουσιάζονται ως προϊόν ελεύθερης βούλησης⁹. Η κυριαρχία των ανδρών επί των γυναικών εκφράζεται και στις σχέσεις καθημερινότητας και ο χαρακτήρας της ουσιαστικά παρέμενε αόρατος. Οι έμφυλες σχέσεις εξουσίας καλύπτονταν και διασφαλιζόνταν ταυτόχρονα μέσω θεσμών όπως η οικογένεια και ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας.

Ουσιαστικά λοιπόν, η εμπειρία εξηγεί την έμφυλη διαφορά και ταυτόχρονα η έμφυλη διαφορά εξηγεί τις ασυμμετρίες της ανδρικής και γυναικείας εμπειρίας¹⁰. Οι διαφορετικές εμπειρίες των δύο φύλων εισάγονται ως συστατικό στοιχείο της αντίληψης για την τάξη, την ταξική συνείδηση, την πολιτική ή την ταυτότητα της εργατικής τάξης. Μέσα από την ανάλυση των γυναικείων βιοματικών εμπειριών, αναδεικνύονται νέες και άγνωστες όψεις της ζωής των γυναικών και των διαφορετικών τους ρόλων, με λίγα λόγια αναδεικνύεται η πολυμορφία των γυναικείων εμπειριών. Αντλούνται πληροφορίες για τις οικογενειακές σχέσεις, τις σχέσεις εξουσίας μέσα και έξω από την οικογένεια, την συμμετοχή των γυναικών στις οικογενειακές αποφάσεις και τον οικιακό προϋπολογισμό, πληροφορίες που δίνουν την δυνατότητα κατανόησης της θέσης των γυναικών στην κοινωνία γενικότερα.

Οι γυναικείες βιοματικές εμπειρίες, χαρακτηρίζονται από ανομοιογένεια, πολυμορφία και διαφοροποίηση, επομένως δεν μπορούμε να θεωρούμε τις εμπειρίες αυτές

⁹ Στο ίδιο, σελ. 287.

¹⁰ Scott, Joan, «Introduction», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ 4.

αντιπροσωπευτικές του συνόλου των γυναικών. Η εμπειρία των γυναικών δεν αποτελεί από μόνη της ιστορική εξήγηση, ούτε αλάνθαστη πηγή ιστορικής αλήθειας, αλλά χρειάζεται και η ίδια να μελετηθεί και να ερμηνευτεί¹¹.

II. Η ‘εμπειρία’ ως απόδειξη

Ένας έντονος προβληματισμός έχει υπάρξει στους κύκλους των ιστορικών όσον αφορά το κύρος της εμπειρίας ως απόδειξη. Ο όρος εμπειρία έχει πολλές έννοιες και χρήσεις. Κάποιες φορές η εμπειρία είναι μια κτήση, ιδιοκτησία δηλαδή του ατόμου που την βιώνει, άλλες φορές είναι μια διαδικασία, άλλες φορές είναι ατομική και άλλες συλλογική. Η J.W.Scott κατά κύριο λόγο αναρωτιέται στο άρθρο της «*The Evidence of Experience*», για το αν η εμπειρία μπορεί να έχει κύρος, για το αν και πώς μπορούμε να λάβουμε σοβαρά υπ’ όψιν μας την εμπειρία, πώς μπορεί να κρύβει έστω και λίγη αληθοφάνεια, όταν δύο άτομα, που βρίσκονται στον ίδιο τόπο και χρόνο, ενδέχεται να δώσουν τελείως διαφορετικές περιγραφές γι’ αυτήν. Ενδιαφέρεται να ερευνήσει όχι μόνο την εμπειρία του ιστορικού υποκειμένου, αλλά και την εμπειρία του/ της ιστορικού που μαθαίνει να βλέπει και να περιγράφει τις ζωές των ιστορικών υποκειμένων στα κείμενά του/ της, όπως αναφέρει και η K.Canning¹². Η Scott αναφερόμενη σε κείμενα των S. Delany, R.G. Collingwood, T. de Lauretis, R. Williams, και E.P.Thompson, προσπαθεί να επισημάνει τα ποικίλα προβλήματα που προκύπτουν όταν η εμπειρία χρησιμοποιείται ως απόδειξη.

¹¹ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002, σελ. 31.

¹² Canning, Kathleen, «Feminist Theory after the Linguistic Turn: Historicizing Discourse and Experience», στο *Signs*, vol.19, n.2, 1994, σελ. 375.

Ο Delany είναι ένας μαύρος ομοφυλόφιλος άνδρας, που αφηγείται την προσωπική του εμπειρία και αντίδραση, όταν επισκέφθηκε για πρώτη φορά τα δημόσια λουτρά του Αγ. Μάρκου. Εκεί αντίκρισε μια μάζα γυμνών ομοφυλόφιλων ανδρών να απολαμβάνουν το μπάνιο τους και ο ένας την παρέα του άλλου. Η σκηνή που εκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια του Delany, είναι καθοριστική για την προσωπικότητά του και το ζήτημα των αναπαραστάσεων είναι κεντρικό στην μνήμη του. Αυτό το σύνολο των ανδρών του έδωσε μια αίσθηση πολιτικής εξουσίας, με την έννοια ότι αυτοί οι άνδρες αποτελούν ένα κίνημα, μια ξεχωριστή ομάδα, περιθωριοποιημένη και αποκλεισμένη από την ιστορική αφήγηση¹³. Βλέποντάς τους και αφηγούμενος αυτό που βλέπει, την εμπειρία του, σπάει αυτή την δημόσια σιωπή για τις ποικίλες ανθρώπινες σεξουαλικές πρακτικές. Όπως αναφέρει και η Joan Scott, αυτός εξάλλου ήταν και σκοπός του όταν αποφάσισε να μοιραστεί την εμπειρία του: να τεκμηριώσει την ύπαρξη αυτών των πρακτικών και να αποδώσει ιστορικά ό,τι είχε αποσιωπηθεί από την ιστορία¹⁴. Για τον ίδιο είναι ένας τομέας προσωπικής αφήγησης. Η εμπειρία που περιγράφει είναι προϊόν της γνώσης του εαυτού.

Σχολιάζοντας την αφήγηση του Delany, η Scott αναφέρει πως η εμπειρία που περιγράφει ο ίδιος στηρίζεται στην παρουσίαση κάποιων εικόνων. Οι εικόνες αυτές αδιαμφισβήτητα δεν περιγράφονται σε συχνή βάση, γιατί ενδεχομένως δεν τολμούν να περιγραφούν. Ο Delany γράφει μια ιστορία της διαφοράς, μοιράζεται την εμπειρία του και παρουσιάζει την ύπαρξη εθών που έχουν αγνοηθεί, περιφρονηθεί και απομονωθεί από την ιστορική αφήγηση. Η προσοχή στρέφεται σε διαστάσεις της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας, που συνήθως θεωρούνταν ανάξιες αναφοράς στην συμβατική ιστορία, όπως αντίστοιχα συμβαίνει και με την ιστορία των γυναικών. Σκοπός της περιγραφής του Delany είναι να προσφέρει μια καθαρή και εκτεταμένη εικόνα των υφιστάμενων δημόσιων

¹³ Scott, Joan, «The Evidence of Experience», στο *Critical Inquiry*, σελ 774.

¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 775.

σεξουαλικών πρακτικών, έτσι ώστε το ευρύ κοινό να τις γνωρίσει και να τις εξερευνήσει. Στην εμπειρία που περιγράφει ο Delany χτίζει την αφήγησή του γύρω από την όραση, που είναι το θεμέλιο της απόδειξης της εμπειρίας του και η απαρχή της γνώσης¹⁵.

Η Scott υποστηρίζει όμως πως όταν η εμπειρία θεωρείται η πηγή της γνώσης, η όραση του υποκειμένου που είχε την εμπειρία ή του ιστορικού που την αφηγείται γίνεται η θεμελίωση της απόδειξης πάνω στην οποία χτίζεται η επεξήγηση. Κατόπιν, τα στοιχεία της εμπειρίας γίνονται στοιχεία της διαφοράς, δηλαδή τα ήδη υπάρχοντα ιδεολογικά συστήματα αναπαράγονται από την χρήση της εμπειρίας ως απόδειξη. Η εμπειρία που περιγράφει ο Delany αποτελεί αποδεικτικό στοιχείο της διαφοράς, γιατί υπάρχουν εκατομμύρια παρόμοια υποκείμενα που έχουν τις ίδιες σεξουαλικές πρακτικές. Όμως αυτές οι πρακτικές που μοιράζονται αποσιωπούνται από την κοινωνία και θεωρούνται κάτι το μη αποδεκτό. Η διαφορετικότητα έγκειται και στον δημόσιο χαρακτήρα της πρακτικής έναντι του ιδιωτικού. Η εμπειρία εξηγεί την διαφορά και η διαφορά την εμπειρία. Ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται και λειτουργεί η διαφορά δεν τίθεται ως αντικείμενο εξερεύνησης, αφού αυτού του είδους η προσέγγιση «πολιτογραφεί» την ταυτότητα και κατ' επέκταση και την διαφορά¹⁶.

Οι ιστορίες που καταγράφουν αυτή την διαφορά, στην συγκεκριμένη περίπτωση τον κόσμο της ομοφυλοφιλίας, δείχνουν την επίδραση της σιωπής και της καταπίεσης στις ζωές των ατόμων που εμπλέκονται και φέρνουν στο φως την ιστορία της εκμετάλλευσής τους. Μέσα από την αφήγηση των εμπειριών και των ομοφυλοφιλικών πρακτικών, η ομοφυλοφιλία παρουσιάζεται ως μία καταπνιγμένη επιθυμία, μια πρακτική που έχει αποσιωπηθεί σκόπιμα από την κοινωνία και συνεπώς από την ιστορική αφήγηση, καθώς η ετεροφυλοφιλία είναι η μοναδική νόμιμη και φυσιολογική πρακτική. Μέσα από τις

¹⁵ Στο ίδιο, σελ 775-776.

¹⁶ Στο ίδιο, σελ. 777.

ιστορίες αυτές λοιπόν, μας δίνεται η δυνατότητα να γνωρίσουμε εναλλακτικές πρακτικές, συμπεριφορές και θεσμούς¹⁷. Μέσα από τις ιστορίες της διαφοράς δηλαδή, συνειδητοποιούμε το εύρος και την ποικιλία των διαφορετικών πρακτικών-εμπειριών. Επομένως δεν υπάρχει ομοιομορφία, αλλά διαφορετικότητα, η οποία διαμεσολαβείται και από τον ιστορικό, αλλά και από το ίδιο το υποκείμενο και τον τρόπο με τον οποίο το ίδιο το υποκείμενο προσλαμβάνει αυτό που του συμβαίνει. Επομένως θα μπορούσαμε να πούμε πως η εμπειρία είναι ο τρόπος με τον οποίο τα υποκείμενα χειρίζονται την θέση και την κατάστασή τους.

Σύμφωνα με την Scott, «η εμπειρία ως απόδειξη, είτε συλλαμβάνεται μέσω μιας μεταφοράς του ορατού, είτε μέσω οποιουδήποτε άλλου τρόπου που συνδέεται με την διαφάνεια και την διαύγεια, αναπαράγει παρά αμφισβητεί τα ήδη υπάρχοντα ιδεολογικά συστήματα»¹⁸. Αντίθετα, η ίδια προτείνει ότι η εμπειρία πρέπει να συλλαμβάνεται ως μια ερμηνευτική διαδικασία, που για να γίνει κατανοητή και να μεταδοθεί στους άλλους, πρέπει να ερμηνευτεί και η ίδια. Πρεσβεύει πως είναι σημαντικό να γίνει κατανοητό πως η εμπειρία δεν είναι μια εξήγηση, αλλά κάτι που πρέπει και το ίδιο να εξηγηθεί. Δεδομένης της παρουσίας της έννοιάς της σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης ζωής, μοιάζει πιο χρήσιμο κατά την Scott να χρησιμοποιείται για να αναλύει λειτουργίες και να επαναπροσδιορίζει το νόημά της¹⁹. Για την ίδια, η εμπειρία είναι ‘ένα γλωσσικό γεγονός, που ‘δεν συμβαίνει έξω από καθιερωμένες σημασίες’, είναι ασυνάρτητη και όπως όλες οι αναλυτικές κατηγορίες δεν είναι κάτι αυτονόητο, αλλά ούτε και ακριβές. Είναι πάντα κάτι αμφισβητήσιμο, μεταβλητό, απρόοπτο και επομένως πολιτικό²⁰, όπως και η ταυτότητα, γιατί και οι δύο εμπεριέχουν σχέσεις εξουσίας.

¹⁷ Στο ίδιο, σελ. 778-779.

¹⁸ Scott, Joan, «The Evidence of Experience», σελ. 778.

¹⁹ Στο ίδιο, σελ. 797.

²⁰ Στο ίδιο, σελ 792-793.

Όπως και η έννοια της εμπειρίας, έτσι και η έννοια της ταυτότητας δεν είναι δυνατόν να παραμείνει ποτέ σταθερή. Πάντα θα μεταβάλλεται και θα τροποποιείται ανάλογα με τις εκάστοτε επιρροές που δέχεται από το φύλο, την σεξουαλικότητα, τις σχέσεις εξουσίας, την τάξη, την οικογενειακή κατάσταση και άλλους παράγοντες, καθώς όπως αναφέρει και ο Patrick Joyce «η ίδια η ταυτότητα αποτελείται και από άλλες ταυτότητες που συμπεριλαμβάνονται μέσα σε αυτή και αλληλεπιδρούν η μια στην άλλη»²¹. Όπως έχει αναφερθεί ξανά, η ταυτότητα χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα, διαφορετικότητα και πολυμορφία, κάτι που επιβεβαιώνεται και μέσω των εμπειριών που διαθέτουν και καταθέτουν τα υποκείμενα μέσω και της προφορικής ιστορίας. Δίχως αμφιβολία, η ταυτότητα αυτή μετασχηματίζεται μέσα στον χρόνο, το νόημά της αλλάζει και δεν μπορούμε να θεωρούμε την κατηγορία της ταυτότητας μια σταθερή και αμετάβλητη κατηγορία. Πάντα είναι σε στενό συσχετισμό με άλλες κατηγορίες, που ενδεχομένως και αυτές να μην αποτελούν ένα ομοιόμορφο και αδιάσπαστο σύνολο.

Επιπρόσθετα, η πολιτική δεν μπορεί να αναλυθεί ανεξάρτητα από το φύλο, την εμπειρία, την συνείδηση, την γλώσσα και την εργασία, γιατί όλα αυτά δεν είναι απλώς τμήματα της ανθρώπινης ζωής, είναι συστήματα που αλληλοσυσχετίζονται και το ένα δεν μπορεί να αναλυθεί και να κατανοηθεί αυτόνομα από το άλλο.

Η Scott θεωρεί σημαντική την εξέταση των χρήσεων της εμπειρίας από τους ιστορικούς, καθώς, όπως υποστηρίζει μια τέτοια εξέταση μας επιτρέπει να δούμε αν η ιστορία μπορεί να υπάρξει χωρίς θεμέλια όπως η εμπειρία και πώς θα είναι χωρίς αυτά. Μελετώντας τα κείμενα του R. Williams, η Scott παρατηρεί πως ο ίδιος υποστηρίζει πως ως τον 18^ο αιώνα αποδίδονται στον όρο εμπειρία, δύο νοήματα. Θεωρείται ως τότε πως η εμπειρία είναι ενός είδους γνώση που συλλέγεται από γεγονότα του παρελθόντος, είτε από συνειδητή παρατήρηση, είτε από μελέτη και αναπαράσταση σε παρατηρούμενα γεγονότα

²¹ Patrick, Joyce, «The end of social history? », στο *Social History*, vol.20, vol. 1, 1995, σελ. 82.

ή ένα συγκεκριμένο είδος συνείδησης, το οποίο μέσα σε ορισμένα πλαίσια μπορεί να διακριθεί από την γνώση και την λογική. Τον 18^ο αιώνα η έννοια της εμπειρίας περιλαμβάνει ακόμη την έννοια της μελέτης και αναπαράστασης παρατηρούμενων γεγονότων.

Κατόπιν ο Williams ισχυρίζεται πως τον 20^ο αιώνα η έννοια της εμπειρίας αποκτά και μια δευτερεύουσα σημασία, η οποία αναφέρεται στις εξωτερικές επιρροές που δέχονται τα άτομα, δηλαδή σε κοινωνικές συνθήκες και θεσμούς, που αντενεργούν σε αυτά και δεν αποτελούν προϊόν σκέψης ή θεώρησής τους²². Καταλήγει αναφέροντας πως όταν μιλάει κανείς με τον τρόπο αυτό για την εμπειρία, αναπόφευκτα καταλήγει στην θεώρηση πως η ύπαρξη των ατόμων είναι κάτι δεδομένο και έτσι αποκλείεται η έρευνα των διαδικασιών κατασκευής του υποκειμένου. Άμεσο επακόλουθο είναι και η άγνοια των τρόπων με τους οποίους τα άτομα αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους και την ταυτότητά τους. Ουσιαστικά λοιπόν, οδηγούμαστε σε μια «πολιτογράφιση» κατηγοριών, όπως «άνδρας», «γυναίκα», «μαύρος», «λευκός», «ομοφυλόφιλος», κτλ. Το πρόβλημα αυτό απασχολεί την Scott, δηλαδή η τάση να χρησιμοποιείται η εμπειρία ως απόδειξη για να «πολιτογραφηθούν» ή να θεωρηθούν ασυνάρτητα αφηρημένες παραγόμενες ταυτότητες και κατηγορίες, όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Τέτοιες ιστορίες της διαφοράς, αναφέρει η ίδια, θεωρούν αυτονόητες τις ταυτότητες εκείνων των οποίων η εμπειρία αποδεικνύεται και λόγω αυτού του γεγονότος η διαφορά τους θεωρείται φυσική και αυτονόητη.

²² Scott, Joan, *The Evidence of Experience*, σελ. 781.

III. Η ‘εμπειρία’ ως κεντρική έννοια για την μελέτη της διαδικασίας συγκρότησης της εργατικής τάξης

Στο έργο *The Making of the English Working Class* του Thompson, η ‘εμπειρία’ αναδεικνύεται σε κεντρική αναλυτική έννοια για την μελέτη και κατανόηση της διαδικασίας συγκρότησης της εργατικής τάξης. Ο Thompson επιδιώκει να μελετήσει την διαδικασία αυτή, την περίοδο μεταξύ των ετών 1780 και 1832, στις κοινωνικές και πολιτισμικές της εκφάνσεις. Ο ίδιος δεν δίνει κάποιον ακριβή ορισμό του όρου αυτού. Η προσοχή του στρέφεται στις εμπειρίες των απλών, ανώνυμων ανθρώπων που τους ωθούν στην διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης.

Η έμφαση στην εμπειρία, δίνει την δυνατότητα στον Thompson, να προχωρήσει σε νέες παραδοχές, εκ των οποίων η πιο σημαντική είναι πως η ίδια η εργατική τάξη δεν θα μπορούσε να υπάρξει χωρίς την αποφασιστική πολιτική δραστηριότητα των ατόμων που την αποτελούσαν. Όπως αναφέρει και ο ίδιος στον πρόλογο του έργου του, «η τάξη είναι ένα ιστορικό φαινόμενο, κάτι που συμβαίνει πραγματικά στις ανθρώπινες σχέσεις και πιο συγκεκριμένα συμβαίνει όταν κάποιος άνθρωπος ως αποτέλεσμα των κοινών τους εμπειριών –αυτών που κληρονομούν και αυτών που μοιράζονται–, νιώθουν και αρθρώνουν την ταυτότητα των ενδιαφερόντων τους μεταξύ τους ή με άλλα άτομα, των οποίων τα ενδιαφέροντα είναι διαφορετικά και συνήθως αντιτίθενται στα δικά τους»²³. Για τον Thompson λοιπόν οι εργάτες δεν έχουν αντικειμενικά συμφέροντα, παρά μόνο αισθήματα που διαμορφώνονται μέσω των εμπειριών τους. Έτσι, η εμπειρία των εργατών ταυτίζεται με τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τις πραγματικότητες της κοινωνικής ζωής.

²³ Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, New York, Vintage Books, 1963, σελ. 9.

Μέσω των αισθημάτων και των απόψεων που παράγονται από τις βιωμένες αυτές πραγματικότητες, η εμπειρία μετατρέπεται σε δράση και σε ταξική συνείδηση.

Η ταξική εμπειρία για τον Thompson, «κατά έναν μεγάλο βαθμό προσδιορίζεται από τις σχέσεις παραγωγής, μέσα στις οποίες οι άνθρωποι γεννιούνται ή εισέρχονται παρά την θέλησή τους»²⁴. Η τάξη καθορίζεται από τους ανθρώπους καθώς ζουν την δική τους ιστορία και διαμορφώνουν τις δικές τους εμπειρίες²⁵ και οι εμπειρίες τους, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, είναι οι βιωμένες πραγματικότητες της κοινωνικής ζωής. Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Thompson, «η τάξη συμβαίνει καθώς οι γυναίκες και οι άνδρες ζουν τις σχέσεις παραγωγής και καθώς βιώνουν τις καθορισμένες καταστάσεις μέσα στο 'σύνολο των κοινωνικών σχέσεων', με την κουλτούρα και τις προσδοκίες που έχουν κληρονομήσει και καθώς χειρίζονται τις εμπειρίες αυτές με τρόπους που σχετίζονται με την κουλτούρα»²⁶. Την κουλτούρα αυτή της εργατικής τάξης προσπάθησε να ερευνήσει και να ανακατασκευάσει ο Thompson.

Όπως αναφέρει ο Sewell, στο «*The Making of the English Working Class*» φαίνεται για πρώτη φορά η αντίληψη της κουλτούρας ως πεδίου δράσης²⁷. Η αφήγηση του Thompson αφορά την δημιουργία μιας ηρωικής, αλλά υποτελούς εργατικής τάξης, η οποία προσδιόριζε τον εαυτό της συνεχώς σε σχέση - ουσιαστικά σε αντίθεση - με την αστική

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 9.

²⁵ Στο ίδιο, σελ. 10.

²⁶ Thompson, E. P., «Eighteenth-century English society: class struggle without class? » στο *Social History*, vol. 3, n. 2, 1978, σελ. 150.

²⁷ Sewell, William, «The Concept(s) of Culture», στο *Beyond of the Cultural turn, New Directions in the Study of Society and Culture*, eds. Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt (Berkeley: University of California Press, 1999), σελ. 42.

τάξη, που είχε εδραιώσει την κυριαρχία της στην Βρετανία κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1830²⁸.

Η Joan Scott στο άρθρο της «*The Evidence of Experience*» ασκεί και αυτή κριτική στο έργο του E.P.Thompson, «*The Making of the English Working Class*», όπου για την ίδια, ο όρος ‘εμπειρία’ χρησιμοποιείται διαφορετικά. Αναφέρει λοιπόν, πως στην χρήση του όρου από τον Thompson, «η εμπειρία αποτελεί την αρχή μιας διαδικασίας που μεσουρανά στην πραγματοποίηση και την άρθρωση της κοινωνικής συνείδησης, στην προκειμένη περίπτωση, μια κοινή ταυτότητα της τάξης. Εξυπηρετεί μια ενοποιητική λειτουργία, η οποία συνδέει το ατομικό με το δομικό και φέρει διαφορετικά υποκείμενα μαζί, σε ένα συναφές σύνολο, που είναι η διακριτική αίσθηση της τάξης»²⁹. Όμως η ίδια υποστηρίζει πως η ενοποιητική λειτουργία της εμπειρίας αποκλείει ολόκληρες σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας με την μη αποτίμησή τους ως εμπειρίες και συνεχίζει αναφέροντας πως η ταξική εμπειρία είναι το οντολογικό θεμέλιο της ταυτότητας, της πολιτικής και της ιστορίας της εργατικής τάξης³⁰.

Η προβληματική που αναγνωρίζει η Scott στην χρήση της εμπειρίας ως απόδειξης είναι ο τρόπος με τον οποίο η εμπειρία του ιστορικού πληροφορεί την ερμηνεία της εμπειρίας του αντικειμένου μελέτης. Σχολιάζοντας το έργο «*The Making of the English Working Class*», αναφέρει πως ο Thompson μελετά τους εργάτες ως εργάτες μόνο, χωρίς να λαμβάνει υπ’ όψη του τους επικαλυπτόμενους διαφορετικούς τους ρόλους και τις διαφορετικές τους εμπειρίες. Κατά την Scott, το προσωπικό, το εργασιακό και το κοινωνικό στοιχείο επικαλύπτονται και γι’ αυτό θα πρέπει ο ιστορικός να παραθέτει ορατά την θέση των υποκειμένων, προσπαθώντας να κατανοήσει την μεταβαλλόμενη πορεία με

²⁸ Boyd, Kelly--McWilliam, Rohan, «Historical Perspectives on Class and Culture», στο *Social History*, vol.20, n.1, 1995, σελ. 94.

²⁹ Scott, Joan, «The Evidence of Experience», σελ. 785.

³⁰ Στο ίδιο, σελ. 785.

την οποία οι ταυτότητες αποδίδονται και επανατοποθετούνται. Η Scott θεωρεί πως η εμπειρία δεν είναι κάτι που έχει κάποιος, πως δεν υπάρχουν υποκείμενα που κατέχουν εμπειρίες, αλλά υποκείμενα που διαμορφώνονται μέσω της εμπειρίας. Υποστηρίζει δηλαδή πως η εμπειρία δεν είναι κτήση κάποιου, αλλά είναι κάτι που χαρακτηρίζει το άτομο που την βιώνει, γιατί ουσιαστικά είναι ο τρόπος με τον οποίο τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται και ακολούθως χειρίζονται την θέση τους.

Σημαντικό μέρος της κριτικής της Scott αφορά και την απουσία των γυναικών από την αφήγηση του Thompson. Στο άρθρο της “Women in *The Making of the English Working Class*” (1988), χαρακτηρίζει την αφήγησή του μια κατεξοχήν ιστορία για τους άνδρες και την τάξη, που κατασκευάζεται ως μια ανδρική ταυτότητα, αν και τα δρώντα υποκείμενα δεν είναι μόνο άνδρες. Γιατί, όπως υποστηρίζει η Scott, υπάρχει και η αναφορά στο γυναικείο φύλο, όμως η οργάνωση της αφήγησης του Thompson, είναι ένας τρόπος επιβεβαίωσης της ανδρικής αναπαράστασης της τάξης³¹. Παρά την παρουσία των γυναικών στο έργο αυτό, η Scott παρατηρεί πως βρίσκονται στο περιθώριο και εξυπηρετούν την επισήμανση της σχέσης μεταξύ της τάξης και της πολιτικής των ανδρών εργατών. Το έργο του Thompson, για την ίδια, υποβαθμίζει τον τρόπο με τον οποίο οι διαφορετικές εμπειρίες ανδρών και γυναικών επηρεάζουν την συγκρότησή τους σε πολιτικά δρώντα υποκείμενα. Από την στιγμή που η ανεξαρτησία των γυναικών σχετίζεται με την προτεραιότητα της οικιακής ζωής έναντι της εργασίας, όπως συμβαίνει με τους άνδρες, οι διεκδικήσεις τους και οι πολιτικές τους δραστηριότητες φαίνεται να έχουν λιγότερη σημασία στην δημιουργία της βρετανικής εργατικής τάξης και ακολούθως και στο έργο του Thompson. Αυτό συμβαίνει, υποστηρίζει η Scott, καθώς ο χώρος αυτός είναι ένας χώρος από τον οποίο δεν δύναται να πηγάζουν πολιτικές πρακτικές, γιατί δεν παρέχει

³¹ Scott, Joan, “Women in *The Making of the English Working Class*” στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 72.

την εμπειρία της βιομηχανικής εκμετάλλευσης που βιώνουν οι άνδρες και που οδηγεί σε μια συλλογική ταυτότητα και στην ταξική συνείδηση ³². Θεωρεί λοιπόν πως ο αποκλεισμός των γυναικών από την ιστορία της ταξικής συγκρότησης, δεν οφειλόταν στην απουσία τους, αλλά στον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι ιστορικοί εννοιολόγησαν την τάξη. Δηλαδή, αν οι γυναίκες απουσιάζουν από την ιστορία της τάξης, αυτό συμβαίνει λόγω της εννοιολόγησης της ταξικής ταυτότητας ως ανδρικής αποκλειστικά ταυτότητας.

Όσον αφορά την γυναικεία εργασία στο έργο του Thompson, η Scott παρατηρεί πως δεν δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στη επίδραση του βιομηχανικού καπιταλισμού στις γυναίκες που εργάζονταν, στην χαμηλή τους θέση και αξία στην αγορά εργασίας, καθώς το επίκεντρο είναι και πάλι ο αντίκτυπος στους άνδρες εργάτες. Ο Thompson αξιώνει πως υπάρχει μόνο μία ιστορία για την δημιουργία της εργατικής τάξης. Τα σημαντικά πολιτικά οράματα όπως και οι πολιτικές φιλοδοξίες και προσπάθειες είναι γι' αυτόν οι μοναδικές και αναγκαίες εκφράσεις της ταξικής συνείδησης και παράλληλα αυτές μόνο που αξίζει να αναφερθούν λεπτομερώς, υποστηρίζει η Joan Scott. Η θέση αυτή την βρίσκει αντίθετη, γιατί θεωρεί πως με τον τρόπο αυτό προσλαμβάνεται ένας μοναδικός και συνεχής δεσμός παρόντος-παρελθόντος και ταυτόχρονα το στοιχείο του αναπόφευκτου. Ουσιαστικά χρειάζεται να σχηματιστεί ένα νέο είδος ιστορίας για την πολιτική της εργατικής τάξης, που θα διατυπώνει ξανά την γνώση μας για την τάξη και το φύλο.

Και για τον William Sewell, η εμπειρία είναι η πιο κεντρική και η πιο προβληματική έννοια στο έργο του και ταυτόχρονα το κλειδί της αφηγηματικής στρατηγικής του έργου. Θεωρεί πως το σημαντικότερο επίτευγμα του Thompson είναι η ικανότητά του να σκιαγραφήσει, να ερευνήσει και να ερμηνεύσει τις βασικές έννοιες της ζωής της εργατικής τάξης και να τις μεταφέρει στον αναγνώστη. Αξιόλογη συνεισφορά θεωρεί και το γεγονός πως ο Thompson κατάφερε να δείξει πως οι εργάτες μπορούσαν να έχουν φωνή και

³² Στο ίδιο, σελ. 74-75.

εμπρόθετη δράση και επίσης πως μπορούσαν να συνθέσουν ένα συλλογικό μέσο στην ιστορική αφήγηση. Θετικό στοιχείο της αφήγησης του Thompson είναι και η απεικόνιση των σχέσεων παραγωγής όχι σαν μια αφηρημένη έννοια, αλλά ως εμπειρίες ανδρών και γυναικών³³.

Ο Thompson κατά τον Sewell, απορρίπτει μεν τον οικονομικό ντετερμινισμό, συνδέει δε τις οικονομικές σχέσεις με την ταξική συνείδηση. Αυτό σημαίνει πως παρουσιάζει την εμπειρία ως μεσολάβηση ανάμεσα στις σχέσεις παραγωγής και την ταξική συνείδηση, δηλαδή ότι παίζει έναν μεσολαβητικό ρόλο στην δημιουργία της βρετανικής εργατικής τάξης. Ο Sewell με την σειρά του υποστηρίζει πως αυτή η θεώρηση είναι προβληματική, γιατί κατά τον ίδιο η εμπειρία φαίνεται να εμπεριέχει και τις δύο έννοιες, ανάμεσα στις οποίες ο Thompson υποστηρίζει ότι μεσολαβεί³⁴ και επιπρόσθετα γιατί σε τελική ανάλυση ο Thompson αποδέχεται με έμμεσο τρόπο αυτό που ουσιαστικά είχε απορρίψει κατηγορηματικά.

Η αφήγηση του Thompson μας δίνει στοιχεία για την προέλευση των ατόμων και παρουσιάζει τις εμπειρίες τους –που είναι γι’ αυτόν οι πνευματικές και συναισθηματικές τους αντιδράσεις απέναντι σε ό,τι τους συμβαίνει– ως δομημένες από τις σχέσεις παραγωγής, τους πολιτικούς θεσμούς, τις παραδόσεις, τα έθνη κτλ. Επιμένει να αφηγείται όλες τις όψεις της δημιουργίας της βρετανικής εργατικής τάξης αποκλειστικά από την πλευρά των προσωπικών και πραγματικών ιστορικών εμπειριών των ατόμων που διαρθρώνουν την τάξη αυτή³⁵.

³³ Sewell, William, «How Classes are Made: Critical Reflections on E. P. Thompson’s Theory of Working-class Formation», στο *E. P. Thompson: Critical Perspectives* (edited by Harvey J. Kaye and Keith McClelland), Oxford, Polity Press, σελ. 54.

³⁴ Στο ίδιο, σελ. 59.

³⁵ Στο ίδιο, σελ 65-67.

Την άποψη του Sewell φαίνεται να συμμερίζεται και ο Renato Rosaldo, ο οποίος σε γενικές γραμμές θεωρεί την αφήγηση του Thompson πειστική και επιδέξια. Παρ' όλα αυτά όμως δεν συμφωνεί με την χρήση των όρων *εμπειρία* και *κουλτούρα* από τον E. P. Thompson, όχι γιατί θεωρεί πως αυτές οι έννοιες δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται, αλλά γιατί πιστεύει πως οι ιδέες και οι αντιλήψεις του Thompson έχουν συγχωνευθεί με αυτές των υποκειμένων της ανάλυσής του. Θεωρεί πως ο Thompson απέτυχε να διακρίνει τις δικές του αντιλήψεις από αυτές των πρωταγωνιστών της αφήγησης, καθώς συχνά τοποθετείται και χρησιμοποιεί πρώτο πρόσωπο, σαν να ανήκει κι αυτός στην εργατική τάξη, σαν να επαναστατεί ο ίδιος, αντί να φέρεται ως αφηγητής³⁶. Ο Rosaldo θέτει κάποια σημαντικά ερωτήματα σχετικά με την αφήγηση του Thompson. Υποστηρίζει πως στο «*The Making of the English Working Class*», ο Thompson παρουσιάζει μέσα από την αφήγησή του ένα 'κοινωνικό δίκτυο', του οποίου τα μέλη μοιράζονται αισθήματα κοινής πίστης, αλληλεγγύης και συμπαράστασης. Αυτό το 'δίκτυο', όπως φαίνεται, δημιουργεί την ριζοσπαστική παράδοση, η οποία θα οδηγήσει στην δημιουργία της βρετανικής εργατικής τάξης. Ο Rosaldo, αναρωτιέται ως ανθρωπολόγος λοιπόν, αν το 'δίκτυο' αυτό είναι δυνατόν να κατασκευάστηκε από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές και πώς είναι δυνατόν να συμβεί αυτό εφ' όσον τα άτομα που υποτίθεται πως το κατασκεύασαν δεν γνωρίζονταν. Επισημαίνει πως ίσως κατασκευάστηκε από τον ιστορικό, ο οποίος κατάφερε να ενώσει άτομα που προέρχονταν από διαφορετικούς τόπους και δεν είχαν γνωριστεί ποτέ και άφησε να εννοηθεί πως τα άτομα αυτά συνδέονταν μέσω του προαναφερθέντος δικτύου λόγω κοινής διαλέκτου, εμπειρίας και αντιλήψεων. Όπως έχει υποστηρίξει και η Scott η εμπειρία πολύ συχνά διαμεσολαμβάνεται από τον ιστορικό, ο οποίος συνειδητά ή όχι ενδέχεται να τοποθετείται στο ζήτημα με το οποίο ασχολείται.

³⁶ Rosaldo, Renato, «Celebrating Thompson's Heroes: Social Analysis in History and Anthropology», στο *E. P. Thompson: Critical Perspectives* (edited by Harvey J. Kaye and Keith McClelland), Oxford, Polity Press, σελ. 115-118.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΗ ΣΤΡΟΦΗ

Ως την δεκαετία του 1970, η μαρξιστική παράδοση για την κοινωνική τάξη είναι κυρίαρχη στις ιστορικές προσεγγίσεις³⁷. Η εργατική τάξη, που ήταν ο κύριος φορέας κοινωνικού μετασχηματισμού και επαναστατικής συνείδησης και η ιστορία της εργατικής διαμαρτυρίας κεντρίζουν το ενδιαφέρον των ιστορικών. Από τα μέσα της δεκαετίας αυτής όμως και κυρίως κατά την διάρκεια της επόμενης, σηματοδοτούνται κάποιες σημαντικές ανακατατάξεις. Η ιστορική έρευνα μετατοπίζεται βαθμιαία προς νέα πεδία, όπως το κοινωνικό, το πολιτικό και το πολιτισμικό, δηλαδή από την ιστορία του εργατικού κινήματος σε μια νέα ιστορία της εργασίας. Το επίκεντρο είναι πλέον η εμπειρία των ίδιων των εργατών όχι μόνο στον εργασιακό χώρο, αλλά και στην κοινότητα και την οικιακή σφαίρα. Ως σημαντικοί παράγοντες της διαμόρφωσης της συμπεριφοράς των εργατών και επομένως και της διαμόρφωσης της εργατικής συνείδησης, αναδεικνύονται η οικογένεια, η κοινότητα, το φύλο, η εθνότητα, η φυλή κ.ά.³⁸.

Κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 είναι πια διακριτή μια στροφή προς μια πολιτισμική ιστορία με επιρροές από άλλες επιστήμες, όπως η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και η γλωσσολογία. Η εργασία πλέον δεν αντιμετωπίζεται μόνο ως οικονομική δραστηριότητα, αλλά και ως δραστηριότητα με πολιτισμικές διαστάσεις και η έμφαση μετατοπίζεται στο πεδίο της κατασκευής νοημάτων, με την βοήθεια των οποίων

³⁷ Στην μαρξιστική παράδοση, η κοινωνική τάξη εμφανίζεται να χρησιμοποιείται με διττό περιεχόμενο, δηλαδή αφενός η τάξη αποτελεί αντικειμενικό κριτήριο για την ταξινόμηση κοινωνικών ομάδων με βάση την σχέση τους με τα μέσα παραγωγής και αφετέρου στην έννοια της τάξης έχει αναπτυχθεί ένα υποκειμενικό στοιχείο, η ταξική συνείδηση (βλ. Αβδελά «Η κοινωνική τάξη στην σύγχρονη ιστοριογραφία: από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», στα *Ιστορικά* τ.12, σελ.174-175).

³⁸ Αβδελά, Έφη, *Η κοινωνική τάξη στην σύγχρονη ιστοριογραφία*, σελ. 181-186.

τα άτομα θα μπορέσουν να πορευτούν μέσα στον κόσμο τον οποίο βιώνουν. Η τάξη χρησιμοποιείται πλέον ως μια κοινωνική κατασκευή, που δημιουργείται από διαφορετικά υποκείμενα και με διαφορετικούς τρόπους. Οι τρόποι λεκτικοί ή μη, με τους οποίους νοηματοδοτείται η εμπειρία των εργατών, αναδεικνύονται σε ξεχωριστό πεδίο έρευνας.

Το ενδιαφέρον των φεμινιστριών ιστορικών για αυτούς τους τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα ερμηνεύουν την πραγματικότητα, αυξάνεται κατά την δεκαετία του 1980. Στις περισσότερες περιπτώσεις το αυξανόμενο αυτό ενδιαφέρον δεν υποβιβάζει την σημασία της εμπειρίας και της εμπρόθετης δράσης. Παρατηρείται δηλαδή ένα επιπρόσθετο ενδιαφέρον για τις γλωσσικές αναπαραστάσεις της έμφυλης και της ταξικής ταυτότητας, πέρα από τις ήδη υπάρχουσες. Πρόκειται για την λεγόμενη «γλωσσική στροφή».

Οι φεμινίστριες ιστορικοί απορρίπτουν τον μύθο των ‘φυσικών’ διακρίσεων και είναι από τις πρώτες ιστορικούς που ανακαλύπτουν την δύναμη των λόγων για να κατασκευάσουν την έμφυλη διαφορά. Με τον τρόπο αυτό προετοίμασαν τον δρόμο για την στροφή προς μια μελέτη του φύλου ως ενός συμβολικού συστήματος ή ως ενός συμβόλου σχέσεων εξουσίας και δύναμης. Μπορούμε λοιπόν να πούμε πως η ιστορία των γυναικών παρήγαγε κάποια αρχικά παραδείγματα της λεγόμενης «γλωσσικής στροφής».

I. Η ανάδειξη του ‘φύλου’ ως αναλυτικής κατηγορίας της ιστορικής έρευνας

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 και κατά την διάρκεια της δεκαετίας του 1980 λοιπόν, γίνεται όλο και περισσότερο φανερή η ανάγκη να διευρυνθεί η ιστορία των γυναικών και να συμπεριλάβει και τα δύο φύλα. Το φύλο αναδεικνύεται πλέον σε μια σημαντική διάσταση των κοινωνικών σχέσεων μέσα στην ιστορία και επομένως και σε βασική αναλυτική κατηγορία, το ίδιο σημαντική με την κοινωνική τάξη.

Αν και η έννοια του φύλου χρησιμοποιήθηκε συχνά περιγραφικά για να δηλώσει τις γυναίκες, η χρήση της έννοιας υποδήλωνε την άρνηση των φεμινιστριών ιστορικών να ερμηνεύσουν την ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων με βάση την βιολογία. Η ανακάλυψη του φύλου ως κατηγορίας ανάλυσης της κοινωνίας και του πολιτισμού συντελείται μέσα από την διχοτόμηση της έννοιας ‘φύλο’ σε βιολογικό (*sex*) και κοινωνικό (*gender*)³⁹. Η έννοια του ‘κοινωνικού φύλου’ κάνει την εμφάνισή της στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και ουσιαστικά πρόκειται για την διαπίστωση πως το φύλο είναι κοινωνική σχέση και πολιτισμικό σύμβολο και όχι φυσικό δεδομένο. Η εισαγωγή της έννοιας του ‘κοινωνικού φύλου’ δήλωνε ότι το ‘κοινωνικό φύλο’ σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί συνέχεια του ‘βιολογικού φύλου’, ότι δηλαδή οι άνδρες και οι γυναίκες δεν καθορίζονται από τις βιολογικές διαστάσεις του φύλου τους, αλλά από την πολιτισμική νοηματοδότηση των πολιτισμικών τους διαφορών.

Η ιστορία του φύλου μελετά τους τρόπους με τους οποίους το ‘κοινωνικό φύλο’ συγκροτείται κάθε φορά κοινωνικά και πολιτισμικά και σε σχέση με άλλους παράγοντες, όπως η τάξη, η πολιτισμική διαφορά, η φυλή, η πολιτική, κτλ. Η εννοιολόγηση του φύλου ως αναλυτικής κατηγορίας αφορά ζητήματα όπως η ταυτότητα, η εμπειρία και η υποκειμενικότητα.

Η Joan Scott⁴⁰ στρέφει την προσοχή από την ιστορία των γυναικών σε μια ιστορία του φύλου και καλεί τους/ τις ιστορικούς να αντιμετωπίσουν το φύλο ως μια σημαντική κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης. Η εισαγωγή της έννοιας του φύλου ως κατηγορίας της ιστορικής ανάλυσης, μετατόπισε το κέντρο βάρους από την έννοια της εμπειρίας, η οποία

³⁹ Βλ. και Παπαταξιάρχης Ε.-Παραδέλλης Θ. (επιμ.), *Ταυτότητες και Φύλο στην σύγχρονη Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, 1998, υποσημείωση υπ’ αριθμόν 31, σελ. 76 και γενικότερα Εισαγωγή στο ίδιο, σελ. 11-98.

⁴⁰ Στο άρθρο της «Gender: A Useful Category of Historical Analysis», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988.

είχε κεντρική σημασία στην ιστορία της εργασίας, στον τρόπο με τον οποίο η έμφυλη διαφορά νοηματοδοτεί και κατασκευάζει τις ταξικές ταυτότητες⁴¹. Η Scott θέτει την βάση για μια κριτική επανεξήγηση εννοιών, όπως η εμπειρία, η δράση και η ταυτότητα και τοποθετεί το φύλο στην καρδιά της ιστορικής συζήτησης. Για την ίδια, το 'κοινωνικό φύλο' είναι η κοινωνική οργάνωση της έμφυλης διαφοράς. Όπως αναφέρει, «η χρήση του όρου στα κείμενα των Αμερικανίδων ιστορικών υποδηλώνει την απόρριψη του βιολογικού ντετερμινισμού που περιέχεται στην χρήση όρων, όπως 'sex' (βιολογικό φύλο) και 'sexual difference' (έμφυλη διαφορά)»⁴².

Το 'κοινωνικό φύλο' ως κατηγορία ιστορικής ανάλυσης ορίζεται από την ιστορικό μέσα από την θεμελιακή σχέση ανάμεσα στα δύο αλληλένδετα μέρη που εμπεριέχει: «το κοινωνικό φύλο αποτελεί συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων που βασίζονται σε διακριτές διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα» και «το κοινωνικό φύλο είναι ένας άμεσος τρόπος που δηλώνει σχέσεις εξουσίας και δύναμης ή καλύτερα το φύλο είναι ένα ουσιώδες πεδίο μέσα στο οποίο ή μέσω του οποίου αρθρώνεται η εξουσία»⁴³. Η πρώτη πρόταση αναφέρεται στην διαδικασία της κατασκευής του φύλου και η δεύτερη στην καταλληλότητα του φύλου ως κατηγορίας ανάλυσης και κατανόησης των σχέσεων εξουσίας.

Για την Scott, η ιστορία δεν αφορά μόνο όσα συνέβησαν σε άντρες και σε γυναίκες και πώς αυτοί αντέδρασαν. Αφορά επιπρόσθετα τους τρόπους με τους οποίους συγκροτήθηκαν οι έννοιες των κατηγοριών 'άνδρες' και 'γυναίκες' (μέσα από τις

⁴¹ Αβδελλά Έφη-Ψαρρά Αγγελική (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σελ. 56.

⁴² Scott, Joan, «Gender: A Useful Category of Historical Analysis», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 29.

⁴³ Στο ίδιο, σελ. 42-45.

μεταβλητές σημασίες που αποδίδονται στην έμφυλη διαφορά, τις κοινωνικές και τις πολιτικές διαδικασίες μέσω των οποίων αναπτύσσονται οι κατηγορίες αυτές).

Η επιρροή της γλωσσολογικής στροφής στους ιστορικούς που ασχολήθηκαν με την ιστορία της εργασίας ήταν έντονη και οδήγησε στην διαπίστωση πως ενώ η τάξη και η ταξική ταυτότητα παρουσιάζονταν ως οικουμενικές κατηγορίες, στην ουσία δεν ήταν παρά αρσενικές στις αναπαραστάσεις και τον λόγο που σχετίζονταν με την εργασία, την τάξη και την εξουσία. Το υποκείμενο της αφήγησης, όπως παρατηρούν, είναι οι άνδρες, ενώ δεν γνωρίζουμε πως αντιλαμβάνονταν οι γυναίκες τους μετασχηματισμούς γύρω από τον τομέα της εργασίας. Ο λόγος λοιπόν κυριαρχούνταν από τους άνδρες, αφού οι γυναίκες ήταν αφανείς ή αναφέρονταν απλά ως σύζυγοι ή ως μητέρες, δηλαδή σε δευτερεύοντες ρόλους και πάντα σε σχέση με τους άνδρες, αφού ο γυναικείος κόσμος είναι μέρος του ανδρικού κόσμου⁴⁴. Ακόμα και όταν οι γυναίκες είναι τα υποκείμενα του λόγου, η κατασκευή των ταυτοτήτων διερευνάται αποκλειστικά μέσα στα όρια που έχει θέσει ένας καθιερωμένος και κυρίαρχος λόγος, γεγονός που εμποδίζει την μελέτη και την κατανόηση ορισμένων όψεων της δυναμικής των κοινωνικών σχέσεων των φύλων⁴⁵.

II. Το δίπολο εμπειρία-λόγος

Η Joan Scott τονίζει τον κεντρικό ρόλο της γλώσσας στην ερμηνεία και την αναπαράσταση του φύλου. Με τον όρο 'γλώσσα' δεν εννοεί απλά τις λέξεις με την κυριολεκτική τους χρήση, αλλά τα συστήματα νοημάτων που δημιουργούνται μέσω της διαφοροποίησης. Υποστηρίζει δηλαδή, με λίγα λόγια πως το νόημα κατασκευάζεται με

⁴⁴ Στο ίδιο, σελ. 32.

⁴⁵ Βαρίκα, Ε., *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002, σελ. 284.

όρους διαφοράς και πώς όταν γίνουν κατανοητοί οι τρόποι με τους οποίους η γλώσσα κατασκευάζει το νόημα, τότε θα είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε και το φύλο ⁴⁶.

Η συζήτηση για το δίπολο εμπειρία / λόγος και η αντιπαράθεση των δύο όρων έχει απασχολήσει αρκετά τις φεμινίστριες ιστορικούς. Όσον αφορά την σχέση εμπειρίας – λόγου, κατά την Scott, η εμπειρία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την γλώσσα, μέσα από την οποία διατυπώνεται ⁴⁷. Συνεπώς η εμπειρία πλέον κατασκευάζεται πάντα σε σχέση με τα συμφραζόμενα που προσδιορίζουν κάθε φορά το νόημα που παίρνει η ίδια η εμπειρία στον λόγο. Με λίγα λόγια, οι εμπειρίες που βιώνουν τα υποκείμενα και η δράση τους είναι προϊόν του νοήματος που έχει ο λόγος με τον οποίο το υποκείμενο εκφράζει τα βιώματά του. Οι ταυτότητες των υποκειμένων σχηματίζονται ως αποτέλεσμα συγκρούσεων ανάμεσα σε συστήματα λόγου που ήδη υπάρχουν και παράγονται σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες⁴⁸. Η ιστορία μπορεί να πραγματευτεί το ζήτημα της εμπειρίας μόνο μέσω του τρόπου με τον οποίο η εμπειρία αυτή διαμορφώνεται μέσα από τον λόγο. Όπως πρεσβεύει η Scott, η εμπειρία δεν είναι δυνατόν να υπάρξει χωρίς τον λόγο για την εμπειρία.

Σημαντικό επίσης είναι το γεγονός, πως θεωρείται χρήσιμο να λαμβάνονται εξίσου υπ' όψη ο λόγος και τα κοινωνικά του συμφραζόμενα, γιατί η ταυτότητα των υποκειμένων, όπως αναφέρθηκε και πρωτύτερα, συγκροτείται μέσα από την σύνθεση εμπειρίας – λόγου. Η γλώσσα είναι το μέσο που παρεμβάλλεται του παρόντος και του

⁴⁶ Scott, Joan, «On Language, Gender and Working-Class History», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 55.

⁴⁷ Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να τονιστεί πως ο όρος 'λόγος' παραπέμπει όχι μόνο στην γλώσσα, αλλά και σε μη γλωσσικούς κώδικες που έχουν κοινωνικό νόημα (όπως αναφέρει και η Ελένη Βαρίκα στο *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, στην υποσημείωση 94, σελ 103).

⁴⁸ Αβδελά Έφη-Ψαρρά Αγγελική (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997, σελ. 57.

παρελθόντος, δηλαδή το απαραίτητο μέσο για να γνωρίσουμε το παρελθόν. Ο λόγος είναι μια διαδικασία, κατά την οποία η εμπρόθετη δράση λαμβάνει σημασία⁴⁹. Οι ιστορικοί επομένως οφείλουν, κατά την Scott, να μελετήσουν όχι τις βιωματικές εμπειρίες των υποκειμένων, αλλά τις διαδικασίες του λόγου, μέσω των οποίων συγκροτούνται οι υποκειμενικές και συλλογικές σημασίες των ανδρών και γυναικών ως κατηγορίες ταυτότητας⁵⁰.

Η Ε. Βαρίκα φαίνεται να συμφωνεί με την Joan W. Scott στο ζήτημα της αντιπαράθεσης εμπειρίας και λόγου, υποστηρίζοντας κι αυτή πως η εμπειρία δεν μπορεί να ειπωθεί ξεχωριστά από την γλώσσα, μέσα και μέσω της οποίας εκφράζεται⁵¹. Παραδέχεται πως η μελέτη της γλώσσας έχει καίρια σημασία για την ιστορική ανάλυση. Εντούτοις, θεωρεί πως δεν είναι ωφέλιμο να μελετάται αποκλειστικά ο κυρίαρχος λόγος, αλλά πως θα πρέπει να δίνεται έμφαση και στις γλωσσικές πρακτικές που κατασκευάζουν τα άτομα και που ουσιαστικά είναι παραλλαγές του καθιερωμένου λόγου⁵². Για την Βαρίκα το ιστορικό νόημα πρέπει να αναζητηθεί στις χρήσεις του λόγου των ατόμων και των ομάδων, αλλά και στους σκοπούς βάση των οποίων εκφέρουν τον λόγο. Επιπρόσθετα σημασία χρειάζεται να δοθεί και σε μη γλωσσικές πρακτικές και κώδικες, οι οποίοι είναι επίσης καίριας σημασίας και προσφέρουν πλούσιο υλικό, χρήσιμο για την κατανόηση της συγκρότησης του φύλου. Όπως υποστηρίζει όμως και η Kathleen Canning, «πίσω από το λόγο κρύβεται και η δύναμη του να εκφέρει λόγο κάποιος» και αυτό συνεπάγεται πως «η ιστορική ανάλυση του λόγου είναι περίπλοκη λόγω της αναγκαίας διάκρισης μεταξύ των λόγων που εκφέρουν τα υποκείμενα και των ευρύτερων ασυνάρτητων συστημάτων ή τομέων στους

⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 60.

⁵⁰ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002, σελ. 26.

⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 27.

⁵² Στο ίδιο, σελ. 28.

οποίους ανήκουν»⁵³. Με λίγα λόγια, η κατανόηση των προσδοκιών των υποκειμένων που αρθρώνουν λόγο είναι κρίσιμη για την κατανόηση των εννοιών που αποδίδουν στους εκάστοτε κοινωνικούς και οικονομικούς μετασχηματισμούς.

Η εμπειρία, για την Ε. Βαρίκα, καταλαμβάνει το πεδίο μεταξύ γλωσσικού και μη γλωσσικού. Πρόκειται για ένα πεδίο στο οποίο οι αντιλήψεις και οι αντιδράσεις των ατόμων αρθρώνονται μέσω του λόγου, δηλαδή η εμπειρία εκφράζεται μέσω της γλώσσας. Όμως αυτό δεν σημαίνει πως δεν πρέπει να λαμβάνονται υπ' όψη πλευρές μη γλωσσικές, όπως οι αισθήσεις⁵⁴. Παράλληλα δηλαδή, πρόκειται για ένα πεδίο, στο οποίο η δράση των υποκειμένων συγκροτείται σε συνάρτηση με όλα όσα έχει μάθει να βλέπει το υποκείμενο, δηλαδή σε σχέση με νοήματα που ήδη υπάρχουν και που ανάλογα σε ποια κατηγορία ανήκει το υποκείμενο, μετασχηματίζονται. Όμως η δράση αυτή ενδέχεται να κατασκευάζει και νέα νοήματα, που δεν συγκροτούνται σε συνάρτηση με όλα όσα έχει μάθει να βλέπει το υποκείμενο. Γι' αυτό το λόγο η Βαρίκα θεωρεί πως η εμπειρία δεν προηγείται, αλλά ούτε και έπεται του νοήματος⁵⁵.

⁵³ Canning, Kathleen, «Feminist Theory after the Linguistic Turn: Historicizing Discourse and Experience», στο *Signs*, vol.19, n.2, 1994, σελ. 380.

⁵⁴ Όπως η όραση, όπως είδαμε στο άρθρο της Scott σχετικά με την αφήγηση του Delany.

⁵⁵ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002, σελ. 30-31.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ο λόγος ως αναλυτική κατηγορία της ιστορικής έρευνας

Η επιμονή στην γλώσσα ως ένα ανεξάρτητο σύστημα που κατασκευάζει την κοινωνική πραγματικότητα απασχόλησε αρκετά τους ιστορικούς. Στο πεδίο της σύγχρονης κοινωνικής ιστορίας, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, οι ιστορικοί εφαρμόζουν τις γλωσσολογικές προσεγγίσεις και επικεντρώνονται στον τρόπο με τον οποίο η κατηγορία της τάξης συγκροτείται μέσα από τον λόγο.

Τα έργα του William Sewell και του Gareth Stedman Jones αποτελούν δύο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα της εφαρμογής των γλωσσολογικών αυτών προσεγγίσεων. Επίκεντρο των περισσότερων μελετών ιστορικών που ασχολήθηκαν με το ζήτημα της εργασίας, είναι η εμφάνιση και η εξέλιξη της συνείδησης της εργατικής τάξης.

Μέσω διασωθέντων αρχείων, οι ιστορικοί έχουν την δυνατότητα να αναζητήσουν και να κατανοήσουν τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι οι εργάτες βίωναν τις εξελίξεις. Όπως το θέτει ο Patrick Joyce, «η γλώσσα είναι οι λόγοι που σχηματίζουν την κοινωνική συνείδηση, οι δομές σκέψης και αίσθησης, μέσω των οποίων οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο»⁵⁶.

Βέβαια, οι εμπειρίες των εργατών δεν μπορούν να μελετηθούν ανεξάρτητα από το περιβάλλον μέσα στο οποίο αρθρώνονται, δηλαδή χωρίς να μελετώνται παράλληλα οι πολιτικές εξελίξεις και οι μεγαλύτερες πολιτικές διαμάχες, καθώς και οι σχέσεις εξουσίας που προκαλούν και ενισχύουν οι διαμάχες αυτές.

⁵⁶ Mayfield, David-Thorne, Susan, «Social history and its discontents: Gareth Stedman Jones and the politics of language», στο *Social History*, vol. 17, n. 2, 1992, σελ.177. (βλ. υποσημείωση 36 στο άρθρο αυτό).

Έτσι η γλώσσα είναι για τους ιστορικούς μια πηγή, μέσω της οποίας μπορούν να ερευνήσουν τις πολιτικές πεποιθήσεις. Το λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι εργάτες μεταξύ τους λειτουργεί ως συνδετικός και ενωτικός κρίκος, ως ένα μέσο για να ακουστεί η φωνή τους. Ένας κρίκος, ένας δεσμός που ενισχύει αισθήματα αλληλεγγύης, αλληλοσυμπαραράστασης και αδελφότητας, έννοιες που αναδύονται σε κυρίαρχες την περίοδο που μας ενδιαφέρει. Η γλώσσα της πολιτικής δηλαδή, θεωρείται πια η πηγή της κοινωνικής ταυτότητας, γιατί έχει σημασία από μόνη της και γιατί οι ρίζες της κοινωνικής ταυτότητας σε μεγάλο βαθμό βρίσκονται στις ιδέες που προέρχονται από την πολιτική.

I. Ο λόγος ως αναλυτική κατηγορία για την μελέτη της δημιουργίας της εργατικής τάξης/ συνείδησης

i) Το πολιτικό λεξιλόγιο του κινήματος των Χαρτιστών

Ο Gareth Stedman Jones στο έργο του *Languages of Class, Studies in English Working Class History 1832-1982* και ειδικότερα στο πολυσυζητημένο κεφάλαιο *Rethinking Chartism*, προσπαθεί μέσα από την εμφάνιση του κινήματος των Χαρτιστών – ένα κίνημα που κάνει την εμφάνισή του την περίοδο που μας ενδιαφέρει, δηλαδή κατά την τρίτη δεκαετία του 19ου αιώνα – και πιο συγκεκριμένα μέσα από την αναζήτηση των λόγων για την δυσαρέσκεια και την αγανάκτηση που εξέφραζαν οι Χαρτιστές, να κατανοήσει τις συνθήκες μέσα στις οποίες αναδύθηκε η λεγόμενη εργατική και ταξική συνείδηση. Γιατί σύμφωνα με τον Jones «η συνείδηση πηγάζει από την πολιτική και όχι η πολιτική από την συνείδηση ή την ιδεολογία»⁵⁷. Έτσι λοιπόν αποφασίζει να μελετήσει το

⁵⁷ Jones, Gareth Stedman, *Languages of Class: studies in English working class history 1832-1982*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1996, σελ 19.

κίνημα αυτό, το οποίο θεωρούσε καθαρά πολιτικό, ως μια γλώσσα που παρέχει τον ερμηνευτικό ορισμό της εμπειρίας, μέσω της οποίας μπορεί να οργανωθεί η δράση. Υποστηρίζει πως η μελέτη της άρθρωσης των παραπόνων, της δυσαρέσκειας, της αγανάκτησης, της φιλοδοξίας και της διαμάχης μέσα στις ίδιες τις πολιτικές γλώσσες, είναι απαραίτητη⁵⁸.

Το κλειδί για τον Χαρτισμό, θεωρεί ο ίδιος, βρίσκεται στο λεξιλόγιο που χρησιμοποιεί, στην εισαγωγή παλαιότερων λέξεων και ιδεών σε ένα νέο περιβάλλον, αυτό του 19^{ου} αιώνα. Η ιδεολογία του κινήματος αυτού, αλλά και όλων των κινήματων, δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την γλωσσική της μορφή. Σε ένα μεγάλο βαθμό ο Stedman Jones στο έργο του αφήνει να φανεί πως πρεσβεύει ότι το μήνυμα του Χαρτισμού είναι ίδιο με αυτό του Ουενισμού, δηλαδή ο συνδικαλισμός. Όταν μελετάμε ένα πολιτικό κίνημα, ο καλύτερος τρόπος για να ξεκινήσουμε την ανάλυσή μας, για τον Jones, είναι να ασχοληθούμε με αυτά που πραγματικά είπαν ή έγραψαν οι άμεσα εμπλεκόμενοι. Με τον λόγο δηλαδή που χρησιμοποίησαν για να εκφράσουν τα αιτήματά τους, την συμπαράστασή τους στα άτομα της ομάδας τους και την δυσαρέσκειά τους στους αντιπάλους τους. Ανάγει λοιπόν το ζήτημα της γλωσσικής ερμηνείας σε ζήτημα καίριας σημασίας, προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα η σχέση μεταξύ ιδεολογίας και δράσης⁵⁹.

Ο Gareth Stedman Jones στο «*Languages of Class : Studies in English Working Class History 1832-1982*», είναι φανερό πως μετακινείται από μια κοινωνιολογική μεθοδολογία που θεωρούσε την τάξη μια θεωρητικά δοσμένη πραγματικότητα σε μια γλωσσολογική προσέγγιση που έβλεπε την τάξη ως μια ‘ασυνάρτητη’ κατασκευή. Το πολιτικό κίνητρο και οι πληροφορίες που μπορούν να αντληθούν από τις πολιτικές εξελίξεις και διαμάχες, είναι γι’ αυτόν ο καλύτερος τρόπος κατανόησης των διεκδικήσεων

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 21-22.

⁵⁹ Στο ίδιο, σελ. 95.

της εργατικής τάξης. Όπως αναφέρουν και οι David Mayfield και Susan Thorne στο άρθρο τους “*Social History and its discontents: Gareth Stedman Jones and the politics of language*”, ο Jones επιμένει πως «η ανάλυση των πολιτικών κινήματων πρέπει να επικεντρώνεται στο επίσημο περιεχόμενο του πολιτικού λόγου»⁶⁰.

Όσον αφορά το κίνημα του Χαρτισμού πιο συγκεκριμένα, ισχυρίζεται πως αν και η δημιουργία του συμπίπτει με τα κοινωνικά και οικονομικά γεγονότα της βιομηχανικής επανάστασης και την δημιουργία της βρετανικής εργατικής τάξης, πρόκειται για ένα κίνημα που σχετίζεται πάνω από όλα με την πολιτική δύναμη. Στο κεφάλαιο «*Rethinking Chartism*», ο Jones καταδεικνύει την ασημαντότητα του ‘κοινωνικού’ στην πολιτική υποκειμενικότητα, αφού υποστηρίζει πως η κοινωνική κατάσταση των υποστηρικτών του Χαρτισμού είχε μικρή σημασία για την μελέτη και την κατανόηση των πολιτικών τους πεποιθήσεων⁶¹. Άμεσο επακόλουθο της υπόθεσης αυτής είναι το γεγονός πως ο Jones είναι της άποψης ότι η μελέτη της γλώσσας που χρησιμοποιεί το κάθε κίνημα για να εκφράσει τις πολιτικές του διεκδικήσεις, οφείλει να έχει προτεραιότητα σε σχέση με τους κοινωνικο-οικονομικούς μετασχηματισμούς, στο περιβάλλον των οποίων υποτίθεται πως δημιουργείται.

Όπως αναφέρουν ο David Mayfield και η Susan Thorne σε ένα επόμενο τους άρθρο⁶² και ο Patrick Joyce εμφανίζεται να επιμένει πως η γλώσσα είναι ουσιώδης και αποφασίζει τις δομές της σκέψης και των αισθημάτων, μέσω των οποίων οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο, μια διατύπωση που ταιριάζει με τον ισχυρισμό του Gareth

⁶⁰ Mayfield, David-Thorne, Susan, «Social history and its discontents: Gareth Stedman Jones and the politics of language», στο *Social History*, vol. 17, n. 2, 1992, σελ.173.

⁶¹ Στο ίδιο, σελ. 174.

⁶² Mayfield, David-Thorne, Susan, «Reply to ‘The poverty of protest’ and ‘The imaginary discontents’», στο *Social History*, vol.18, n.2, 1993, σελ. 221.

Stedman Jones πως «η συνείδηση δεν μπορεί να συσχετιστεί με την εμπειρία, εκτός αν παρεμβληθεί μια συγκεκριμένη γλώσσα που οργανώνει την κατανόηση της εμπειρίας»⁶³.

Την τελευταία αυτή άποψη φαίνεται να συμμερίζεται και ο Smith στο άρθρο του «*Between Discourse and Experience*», όπου αναφέρει πως για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε πως οι αντιλήψεις των υποκειμένων για τον κόσμο μετασηματίζονται σε δράση, δεν πρέπει να ακολουθούμε την έννοια της εμπειρίας ή του λόγου, αλλά αυτή της συνείδησης, αφού η συνείδηση καθορίζει την αντίληψη του υποκειμένου για τον κόσμο καθώς και την ίδια του την συμπεριφορά⁶⁴.

Ο Stedman Jones στο *Languages of Class* υπονοεί επίσης πως «οι πολιτικές πεποιθήσεις παράγονται μέσα στον κύκλο της γλώσσας ανεξάρτητα από τις επικρατούσες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες»⁶⁵ και γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο τελικά «αναπαριστά την γλώσσα του Χαρτισμού ως μια ουσιαστικά αυτόνομη πηγή πολιτικής ταυτότητας»⁶⁶. Απορρίπτει, εν ολίγοις την οικονομική αιτιότητα και την 'τάξη', γιατί αρνείται πως η 'τάξη' ήταν μέρος της πολιτικής ταυτότητας των ατόμων που συμμετείχαν στο κίνημα αυτό.

Πάνω σε αυτήν ακριβώς την άποψη του Stedman Jones ασκεί κριτική η Joan Scott, η οποία υποστηρίζει πως «με το να ισχυρίζεται ότι το κίνημα του Χαρτισμού δεν συσχετιζόταν με την 'τάξη', επειδή ζητούσε δικαίωμα συμμετοχής στην κυβέρνηση, ο Jones χάνει την ευκαιρία να δει πώς μια ταυτότητα της τάξης κατασκεύαζε και

⁶³ Jones, Gareth Stedman, *Languages of Class: studies in English working class history 1832-1982*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1996, σελ 101.

⁶⁴ Smith, Jay, "Between *Discourse and Experience: Agency and Ideas in the French Pre-Revolution*", στο *History and Theory*, vol. 40, 2001, σελ. 119.

⁶⁵ Mayfield, David-Thorne, Susan, «Social history and its discontents: Gareth Stedman Jones and the politics of language», στο *Social History*, vol. 17, n. 2, 1992, σελ. 174.

⁶⁶ Στο ίδιο, σελ 175.

συμπεριλάμβανε την κοινωνική πρακτική, μέσω της οποίας τα άτομα ερμήνευαν και ενεργούσαν σε σχέση με τα άλλα άτομα»⁶⁷.

Η Scott αναφέρει επίσης πως «κάποιος θα περίμενε ότι η κατηγορία της ‘εργατικής τάξης’ δεν στηρίζεται μόνο σε αντιθέσεις (καπιταλιστές-αριστοκράτες), αλλά και σε συνυπολογισμούς (μισθωτοί, μη εκπροσωπούμενοι) και σε αποκλεισμούς (αυτοί που δεν κατείχαν ιδιοκτησία στην εργασία, οι γυναίκες και τα παιδιά). Ο σκοπός λοιπόν μιας μελέτης για το κίνημα του Χαρτισμού θα έπρεπε λοιπόν να είναι η εξέταση της διαδικασίας μέσω της οποίας η πολιτική του κινήματος κατασκεύασε την ταξική ταυτότητα και όχι η αναγωγή του κινήματος αυτού σε μια πολιτική διαμάχη ή συγκεκριμένη στρατηγική που ακολουθήθηκε από μια οργανωμένη ομάδα»⁶⁸. Ο Stedman Jones, για την ίδια, «φαίνεται πως υποτιμά την σημασία της ‘τάξης’ με το να υποστηρίζει πως το κίνημα του χαρτισμού δεν είχε καμία σχέση με την ‘τάξη’ και προσπαθώντας να πείσει πως οι Χαρτιστές δεν ήταν οι προάγγελοι των σοσιαλιστών, ενώ θα ήταν πιο χρήσιμο να υποστηρίξει πως η ‘ταξική ταυτότητα’ των υποστηρικτών του χαρτισμού ήταν σαφέστατα διαφορετική από αυτό που ονόμασαν αργότερα οι σοσιαλιστές ως ‘τάξη’»⁶⁹.

ii) Η εμφάνιση της βρετανικής εργατικής συνείδησης

Η εμπειρία των εργατικών κινήματων κατά τη διάρκεια του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα σχετίζεται κατά κύριο λόγο με την οικονομική εκμετάλλευση και τον αποκλεισμό από την πολιτική σκηνή. Μεταξύ των ετών 1780-1840, οι Βρετανοί, βιώνουν μια εμπειρία

⁶⁷ Scott, Joan, «On Language, Gender and Working-Class History», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 58-59.

⁶⁸ Στο ίδιο, σελ. 60.

⁶⁹ Στο ίδιο, σελ. 62.

εξαθλίωσης, η οποία παίρνει πολλές μορφές : για τους εργάτες που δούλευαν στα χωράφια, τα πράγματα είναι δύσκολα, γιατί χάνουν τα κοινά δικαιώματα που είχαν, για τους εργάτες, γιατί κινδύνευε το κύρος των εξειδικευμένων εργατών, για τους υφαντές, γιατί έχασαν την ανεξαρτησία τους και τους αναγκαίους πόρους για να επιβιώσουν και για πολλές ομάδες εργατών γιατί αυξήθηκαν οι μισθοί τους, έχασαν όμως την ασφάλεια και τον ελεύθερο χρόνο τους⁷⁰.

Μέσα από τον εργατικό λόγο, φαίνεται πως καθοριστικοί παράγοντες στην δημιουργία του, είναι το κλίμα δυσαρέσκειας και κριτικής που επικρατεί και αφορά την συγκέντρωση της πολιτικής δύναμης στα χέρια της διεφθαρμένης αστικής τάξης, που δεν δίνει την ευκαιρία πολιτικής αντιπροσώπευσης σε υπάλληλες ομάδες. Πρόκειται δηλαδή για ένα λεξιλόγιο ‘πολιτικού αποκλεισμού’ και παραπόνων, που κατασκευάζεται από τους καταπιεσμένους εργάτες και απευθύνεται στους μονοπωλητές της πολιτικής δύναμης και αναπαράστασης και κατ’ επέκταση και της οικονομικής δύναμης⁷¹. Με λίγα λόγια, η χαρτιστική ιδεολογία βασίζεται στην εμπειρία των μαζών, που πίστευαν πως η αιτία όλων των δεινών και των κοινωνικών ανωμαλιών που βίωναν ήταν η πολιτική δύναμη και η διαβρωτική της επιρροή, που τους εμπόδιζε να συμμετάσχουν κι αυτές ενεργά στην πολιτική σκηνή.

Στον λόγο του κινήματος του Χαρτισμού, η διαχωριστική διαμάχη ουσιαστικά είναι μεταξύ των ατόμων που αντιπροσωπεύονταν και αυτών που δεν αντιπροσωπεύονταν. Έτσι σύμφωνα με τον Jones, η εχθρικότητα της εργατικής τάξης προς την αστική δεν αποδίδεται στον ρόλο τους στην παραγωγή, αλλά στην συμμετοχή τους σε ένα πολιτικό σύστημα, άδικο και διεφθαρμένο, μέσω του οποίου οι εργάτες, ενώ ουσιαστικά παρήγαγαν πλούτο,

⁷⁰ Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, New York, Vintage Books, 1963, σελ. 445.

⁷¹ Jones, Gareth Stedman, *Languages of Class: studies in English working class history 1832-1982*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1996, σελ 104.

στερούνταν τους καρπούς της δουλειάς τους⁷². Οι Χαρτιστές μέσω του λόγου τους εκφράζουν την ελπίδα τους για την πάταξη αυτού του τυραννικού μονοπωλίου της πολιτικής δύναμης και εξουσίας, που είχε ως σκοπό να υποδουλώσει τους παραγωγούς. Η ελπίδα τους γίνεται αντιληπτή μέσω της γλώσσας που χρησιμοποιούν για να εκφράσουν τα παράπονα και τις διεκδικήσεις τους. Αυτή η ελπίδα είναι απαραίτητο στοιχείο ενός πολιτικού λεξιλογίου που έχει ως σκοπό να εκφράσει αισθήματα δυστυχίας και να διεκδικήσει μεταρρυθμιστικές αλλαγές κι αυτό γιατί, όπως αναφέρει ο Jones, «για να είναι πετυχημένο ένα πολιτικό λεξιλόγιο, πρέπει να μεταφέρει μια ελπίδα και ένα μέσο που θα μπορεί να την πραγματοποιήσει, έτσι ώστε οι πιθανοί οπαδοί και υποστηρικτές του να μπορούν να σκεφτούν με τους όρους αυτούς και να πιστέψουν ότι θα δικαιωθούν»⁷³.

Οι ιστορικοί που ασχολούνται με το ζήτημα της εργασίας, όπως και ο Jones, αδιαμφισβήτητα στρέφονται και προς το κίνημα του Ουενισμού, που κάνει την εμφάνισή του την ίδια περίοδο. Οι υποστηρικτές του κινήματος αυτού θεωρούν το υπάρχον κλίμα της δυσαρέσκειας και του αυξανόμενου χάσματος μεταξύ εργατικής και αστικής τάξης προϊόν ενός συστήματος ανταγωνισμού. Για τον Ουενισμό, η πηγή του ανταγωνισμού και της δυσχέρειας ήταν ιδεολογική και όχι πολιτική. Κατά την άποψη του Gareth Stedman Jones, ο Ουενισμός δεν κάνει καμία ταξική διάκριση σχετικά με αυτόν τον ανταγωνισμό. Δεν ευνοεί καμία τάξη υπέρ κάποιας άλλης και αποστασιοποιείται από οποιαδήποτε ιδέα εκφράζεται με ταξικούς όρους. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί είναι ένα λεξιλόγιο πολιτικού αποκλεισμού, όπως προαναφέρθηκε, ανεξάρτητα με το ποια ήταν η κοινωνική θέση αυτών που αποκλείονταν. Ως τέτοια λοιπόν, δεν θα μπορούσε ποτέ να αντιπροσωπεύει την ιδεολογία μιας συγκεκριμένης τάξης.

⁷² Στο ίδιο, σελ. 106.

⁷³ Jones, Gareth Stedman, *Languages of Class: studies in English working class history 1832-1982*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1996, σελ 96.

Το ταξικό λεξιλόγιο θεωρείται ως ένα από τα δυσάρεστα αποτελέσματα του ανταγωνισμού και αντίθετα τα κινήματα αυτά προωθούν «μια γλώσσα ωφέλιμη που θα εξασφάλιζε την γενική ευτυχία και απορρίπτει ολοκληρωτικά μια γλώσσα που εξέφραζε ιστορικά ή φυσικά δικαιώματα και διεκδικήσεις συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων, γιατί μια τέτοια γλώσσα θεωρούνταν πως σχημάτιζε μέρος των διαιρέσεων και των διεκδικήσεων του παλαιού ανταγωνιστικού κόσμου»⁷⁴. Αυτό που προσέφεραν τα κινήματα αυτά δεν ήταν μια ταξική ταυτότητα, αλλά μια αληθινή γνώση των αιτιών της δυστυχίας, των λανθασμένων πεποιθήσεων του παλιού κόσμου.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Jones, «ο Ουενισμός στην θέση ενός περιορισμένου λεξιλογίου για την ανακούφιση συγκεκριμένων παραπόνων, προσφέρει στους υποστηρικτές του μια παγκόσμια και ξεκάθαρη γλώσσα, με την οποία θα μπορούσαν να εκφράσουν τις φιλοδοξίες και τις απαιτήσεις τους»⁷⁵. Η γλώσσα αυτή αδιαμφισβήτητα έχει ηθικό περιεχόμενο. Πρόκειται για μια γλώσσα προόδου, ανανέωσης και υπέρβασης, που αποκαλύπτει πως δύναται να εκφράζει και την οικονομική και την πολιτική σφαίρα και πως τα κινήματα του Χαρτισμού ή του Ουενισμού δεν είναι καθαρά πολιτικά κινήματα, αλλά κινήματα που έχουν και πολιτική πλευρά, όπως υποστηρίζει και ο Patrick Joyce στην εισαγωγή του έργου του *The historical meanings of work*⁷⁶.

iii) Ο λόγος ως ένα ανεξάρτητο σύστημα συμβόλων

Το έργο του William Sewell είναι και αυτό ένα παράδειγμα της εφαρμογής μιας νέας θεωρητικής προσέγγισης στην ιστορία, η οποία δεν είναι άλλη από την γλωσσολογική. Ο

⁷⁴ Στο ίδιο, σελ. 125.

⁷⁵ Στο ίδιο, σελ. 127.

⁷⁶ Joyce, Patrick (edit.), *The historical meanings of work*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, σελ. 19.

Sewell αποφασίζει να μελετήσει την γλώσσα της εργασίας στην Γαλλία του 18^{ου}-19^{ου} αιώνα. Ερευνώντας λοιπόν το λόγο για την εργασία, αναδεικνύει την σπουδαιότητα των συμβολικών και ιδεολογικών νοηματοδοτήσεων στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα κατανοούν και ερμηνεύουν την πραγματικότητα την οποία βιώνουν και εν τέλει συγκροτούν την ταυτότητά τους.

Το καινούριο στοιχείο που προκύπτει μέσα από την δουλειά του δεν είναι απλά η επικέντρωση στον ίδιο τον λόγο, αλλά η επιμονή στον λόγο ως ένα ανεξάρτητο σύστημα συμβόλων, τα νοήματα των οποίων καθορίζονται από την μεταξύ τους σχέση⁷⁷. Όπως αναφέρει και ο ίδιος, «μπορούμε να αναζητήσουμε στις σωζόμενες καταγραφές τις συμβολικές μορφές μέσω των οποίων οι εργάτες βίωναν τον κόσμο τους, αλλά επειδή η επικοινωνία δεν περιορίζεται μόνο στον λόγο και την γραφή, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να ψάξουμε και στο νοηματικό περιεχόμενο πολλών άλλων δραστηριοτήτων, γεγονότων και θεσμών, όπως οι πρακτικές συντεχνιών, οι τελετές και οι τελετουργίες, η διαμόρφωση των πολιτικών εκδηλώσεων, οι νομικές διατάξεις ή οι λεπτομέρειες στην οργάνωση της παραγωγής, όπου αντανακλάται το συμβολικό περιεχόμενο και η εννοιολογική συνοχή των εμπειριών της εργατικής τάξης»⁷⁸.

Πιο συγκεκριμένα, ο Sewell στο έργο του *Work and Revolution in France: The language of labor from the old regime to 1848*, μελετά τους μετασχηματισμούς των πρακτικών, των τελετουργιών και του συντεχνιακού λόγου κατά την διάρκεια της περιόδου 1789-1848 και την σχέση τους με τους μετασχηματισμούς του επίσημου πολιτικού λόγου, τις διαμάχες και τις αντιφάσεις που αναπτύχθηκαν καθώς και την

⁷⁷ Jones, Gareth Stedman, «The determinist fix: some obstacles to the further development of the linguistic approach in the 1990s», στο *Gabrielle M. Spiegel (edit.), Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, Routledge, New York and London, 2005, σελ. 63.

⁷⁸ Sewell, William, *Work and Revolution in France: The language of labor from the old regime to 1848*, Cambridge University Press, 1980, σελ. 10-12.

συγκρότηση της εργατικής συνείδησης. Το έργο του με λίγα λόγια για τις επαναστατικές αλλαγές στην Γαλλία, κινείται στην κατεύθυνση της πολιτικής ιστορίας που δίνει βάρος περισσότερο στα σύμβολα και όχι στις έννοιες. Αυτό δεν σημαίνει πως αγνοεί τις οικονομικές συνθήκες και τους οικονομικούς μετασχηματισμούς, όπως το ίδιο δεν έκανε και ο Gareth Stedman Jones στην μελέτη του για την διαμόρφωση της βρετανικής εργατικής τάξης, αλλά πως πρέπει να κατανοηθούν μέσω του λόγου που διαμορφώνει την πολιτική συνείδηση των εργατών.

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο, κατά την άποψη του Gareth Stedman Jones, στην προσπάθεια αυτή του Sewell και των άλλων ιστορικών που ακολουθούν το δρόμο της γλωσσικής προσέγγισης στην ιστορία, είναι «πως αρνούνται να δεχτούν την προέλευση του λόγου από ένα εξωτερικό προ-γλωσσικό σημείο αναφοράς, παρακάμπτοντας έτσι την ιδέα της γλώσσας ως μιας αντανάκλασης της πραγματικότητας και επιπλέον πως βλέπουν την προσέγγιση αυτή ως έναν τρόπο απαλλαγής από την μαρξιστική τάση να αναπαριστά την κουλτούρα σαν να ανήκει σε ένα ‘εποικοδόμημα’ (*superstructure*), του οποίου το νόημα μπορεί να εξηγηθεί μέσω αναφοράς στην (‘υλική’ ή ‘οικονομική’) ‘βάση’ (*base*)⁷⁹.

Αυτό που είναι εμφανές και στο έργο του Sewell, αλλά και σε αυτό του Stedman Jones, είναι πως φαίνεται πως στην Αγγλία και στην Γαλλία, η ταξική συνείδηση εμφανίστηκε για πρώτη φορά την ίδια περίπου περίοδο, κατά την δεκαετία του 1830. Οι εργάτες διαμόρφωσαν μια εικόνα της οργάνωσης της κοινωνίας μέσα από την ίδια τους την εμπειρία και την λιγοστή μόρφωση που είχαν, που ήταν κατά κύριο λόγο μια πολιτική εικόνα. Είχαν μάθει να βλέπουν τις ζωές τους «ως τμήμα της ιστορίας της διαμάχης μεταξύ των ασαφώς καθορισμένων ‘εργατικών τάξεων’ και της αδιόρθωτης βουλής των

⁷⁹ Jones, Gareth Stedman, *The determinist fix*, σελ. 63.

αντιπροσώπων τους»⁸⁰. Κοινός παρανομαστής είναι το γεγονός πως οι εργάτες ένιωθαν πως είχαν πέσει θύματα εκμετάλλευσης από τους μεσοαστούς που είχαν καρπωθεί τα αγαθά της εργασίας τους. Ύστερα από το ισχυρό αυτό πλήγμα, η εργατική τάξη οδηγείται σε μια προσπάθεια επανατοποθέτησης των διεκδικήσεων και των φιλοδοξιών τους.

Ο λόγος της, κατά κύριο λόγο, χαρακτηρίζεται ως επαναστατικός και χρησιμοποιώντας αυτό το επαναστατικό λεξιλόγιο οι εργάτες επιθυμούσαν να διεκδικήσουν την ελευθερία τους στον τομέα της εργασίας. Κυρίαρχες έννοιες στο πολιτικό και επαναστατικό αυτό λεξιλόγιο είναι οι έννοιες της ελευθερίας, του συνεταιρισμού, της αδελφότητας, της αλληλεγγύης και το δικαίωμα της ιδιοκτησίας της εργασίας. Στον εργατικό λόγο του 1848 οι απόψεις και οι ιδέες απορρέουν από τις θεμελιώδεις ρητορικές απόψεις των αρχών της δεκαετίας του 1830. Ο λόγος της εργατικής τάξης δεν επικεντρωνόταν σε λέξεις που υποδήλωναν διαίρεση ή διάκριση, αλλά σε λέξεις που εμπεριείχαν την έννοια της ενότητας, όπως ο συνεταιρισμός και η αδελφότητα.

Οι ταραχές και τα αισθήματα εκμετάλλευσης και καταπίεσης που ένιωθαν οι εργάτες λόγω του ανταγωνισμού, της μη αναγνώρισης του δικαιώματός τους στην ιδιοκτησία της εργασίας τους, της εκμετάλλευσης και της ανεργίας, τους ανάγκασαν να συνασπίσουν τις δυνάμεις τους για να πετύχουν τους μετασχηματισμούς που επιθυμούσαν. Αποφασίζουν να δράσουν και ο συνεταιρισμός είναι γι' αυτούς το απαραίτητο μέσο για να πατάξουν τον εξευτελισμό και την στέρηση των δικαιωμάτων τους και να κερδίσουν την απελευθέρωση που επιθυμούσαν. Έτσι, όπως αναφέρει και ο William Sewell, “οι ταραχές και οι θεμελιώδεις καινοτομίες που έλαβαν χώρα κατά την τρίτη δεκαετία του 19^{ου} αιώνα, αποτέλεσαν το πρώτο βήμα για την δημιουργία της εργατικής τάξης”⁸¹.

⁸⁰ Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, New York, Vintage Books, 1963, σελ. 712.

⁸¹ Joyce, Patrick (edit.), *Class*, Oxford-New York, Oxford University Press, 1995, σελ. 333.

II. Η χρήση του λόγου σε σχέση με το ‘φύλο’ και την έμφυλη διαφορά

Η εργασία ανίχνευσε τις μορφές πολιτικής έκφρασης της εργατικής τάξης και την δημιουργία της εργατικής συνείδησης στις δεκαετίες του 1830 και 1840. Η εργατική τάξη κατά τις δύο αυτές δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα αρθρώνει τις φιλοδοξίες της και αναδύεται ως πολιτική κατηγορία. Ασχολήθηκε επίσης με την γλώσσα των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης, παράλληλα όμως με αυτή χρειάζεται να μελετήσουμε και το λόγο των γυναικών. Γιατί την ίδια περίοδο που η εργατική τάξη εκφράζει την δυσφορία και την αγανάκτησή της, αναδύεται και το γυναικείο ζήτημα ως κεντρικό.

Σε όλες τις επαναστατικές προσπάθειες της εργατικής τάξης για τις οποίες μιλήσαμε, γίνεται αδιάκοπη αναφορά στην ισότητα, στο δικαίωμα ιδιοκτησίας όλων των εργατών και στην πάταξη της εκμετάλλευσης και της έλλειψης πολιτικής εκπροσώπησης. Τα κινήματα που δραστηριοποιήθηκαν τον 19^ο αιώνα απευθύνονταν σε όλους τους πολίτες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τους θέση, το φύλο ή οποιοδήποτε άλλο στοιχείο διάκρισης. Όπως αναφέρει όμως και η Sally Alexander, οι γυναίκες δεν εμφανίζονται πουθενά να μιλούν ως ενεργά υποκείμενα. Μιλάμε βέβαια για τον δημόσιο λόγο, γιατί σε επίπεδο κοινότητας ή νοικοκυριού τα πράγματα είναι σαφώς απλούστερα. Όταν πρόκειται όμως για την άρθρωση των διεκδικήσεων στην δημόσια σφαίρα, παρατηρείται πως οι άνδρες μιλούσαν στο πρώτο πρόσωπο εκ μέρους της κοινότητας ως συνόλου. Επιπρόσθετα ο διάλογος των διαπραγματεύσεων των απαιτήσεων και των φιλοδοξιών της κοινότητας αυτής γίνεται ρητά ανάμεσα στους εκπροσώπους της, που είναι βέβαια αποκλειστικά άνδρες⁸². Όταν

⁸² Sally, Alexander, «Γυναίκες, τάξη και έμφυλη διαφορά στις δεκαετίες 1830-1840. Ορισμένες σκέψεις για την συγγραφή μιας φεμινιστικής ιστορίας», στο Έφη Αβδελά και Αγγέλικα Ψαρρά (επιμ.), στο *Σιωπηρές Ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αλεξάνδρεια 1997, σελ 256.

λαμβάνουν χώρα διαδηλώσεις και πορείες στους δρόμους, οι γυναίκες συμμετέχουν ενεργά, γιατί θεωρείται πως είναι 'για το καλό της κοινότητας'. Χωρίς αμφιβολία, υπάρχει και εκεί πολλές φορές διαχωρισμός των γυναικών από τους άνδρες, όμως επειδή πρόκειται για τον συλλογικό αγώνα και την αντίσταση στο παλαιό διεφθαρμένο καθεστώς, οι ενέργειες αυτές συμπεριλαμβάνουν και τις γυναίκες⁸³.

Η έμφυλη διαφορά όμως δεν παύει να είναι ριζωμένη στις λαϊκές αντιλήψεις και έτσι στον ανδρικό λόγο είναι διακριτή μια αποτίμηση των γυναικών ως συζύγων, μητέρων και εργατριών που ακυρώνει την ισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα. Οι άνδρες θεωρούν πως η θέση των γυναικών είναι στο νοικοκυριό και πως αν η γυναίκα έχει κάποιες δεξιότητες, αυτές υπάρχουν μόνο όσο αυτή βρίσκεται στον οικιακό χώρο. Έξω από αυτόν, οι γυναίκες χάνουν τον έλεγχο, δεν συγκρατούν τις ορμές τους, δεν έχουν αρετή και ήθος. Στην δημόσια σφαίρα θεωρείται πως δεν έχουν καμία θέση και επιπλέον αποκλείονται και από τους συνεταιρισμούς που ιδρύονται τον 19^ο αιώνα⁸⁴, καθώς οι άνδρες δεν χάνουν καμία ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν την προνομιακή τους θέση για να δημιουργήσουν οργανισμούς και χώρους αποκλειστικά για άνδρες.

Υπό αυτές τις συνθήκες λοιπόν, οι γυναίκες δεν ήταν δυνατόν να εκφέρουν τον δικό τους λόγο. Η ανεξαρτησία των γυναικών λοιπόν ως πολιτικά υποκείμενα που δεν θα εξαρτώνται πια από τον πατέρα ή τον σύζυγό τους, που δεν θα χρειάζονται την εξουσιοδότησή τους για να εισέλθουν σε κάποια ένωση ή λέσχη έμοιαζε ως τότε ένα απατηλό όνειρο.

Τα πράγματα όμως πήραν άλλη τροπή όταν έκανε την εμφάνισή του ο Ουενισμός, γιατί το όραμά του, η ανανέωση των θεσμών και η ανάπλαση της ανθρωπότητας, αποτελούσαν αρκετά πρόσφορο έδαφος για να ακουστεί και η φωνή των γυναικών, ανεξάρτητη πια. Οι ιδέες του επιτρέπουν στις γυναίκες να φανταστούν έναν κόσμο

⁸³ Στο ίδιο, σελ. 257.

⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 261-262.

αλλιώτικο, όπου θα είναι ελεύθερες και ίσες με το ανδρικό φύλο. Επιπρόσθετα οι νέες μορφές οργανώσεις της εργατικής τάξης δημιουργούν ένα πρόσφορο κλίμα, μέσα στο οποίο ήταν δυνατό στις γυναίκες να επιμένουν στο δικαίωμά τους να συμμετέχουν στην πολιτική δραστηριότητα. Την ίδια περίοδο λοιπόν που εμφανίζεται η εργατική τάξη ως κοινωνική και πολιτική κατηγορία που χρησιμοποιεί έναν λόγο διεκδικήσεων και δικαιωμάτων, εμφανίζεται και το κίνημα διαμαρτυρίας των γυναικών, που χρησιμοποιεί μια ανάλογη γλώσσα διεκδικήσεων και ανεξαρτησίας.

Η προσεκτική ανάγνωση του λόγου των γυναικών και η ένταξή του στις συγκυρίες που αναφέρθηκαν, συμβάλει αποφασιστικά στην κατανόηση της θέσης και των αιτημάτων τους στην τότε μεταβαλλόμενη κοινωνική οργάνωση. Ο φεμινισμός λοιπόν, συνδέθηκε, όπως έχει αναφερθεί ξανά, με την αφύπνιση των γυναικών και την άρνησή τους να δεχτούν την υποδεέστερη κοινωνική τους θέση. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο συγκρούστηκε με την κυρίαρχη άποψη που επέμενε στον ρόλο τους στην οικογένεια, ως απόρροια των 'φυσικών' ιδιοτήτων του φύλου τους. Όταν το κίνημα αυτό αναδύθηκε λοιπόν, διεκδίκησε την οικονομική χειραφέτηση και την εφαρμογή όλων των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απέρρεαν από την ιδιότητα του πολίτη και στο γυναικείο φύλο⁸⁵.

Όπως και στο ζήτημα των διεκδικήσεων της εργατικής τάξης, είναι εμφανής η πεποίθηση πως για να επιτευχθούν οι στόχοι του κινήματος, είναι απαραίτητος ο συλλογικός αγώνας των γυναικών. Ο φεμινιστικός λόγος, όπως και ο εργατικός, αγκαλιάζει ολόκληρη την κοινωνία και αναφέρεται σε πλήθος κοινωνικών προβλημάτων. Τοιουτοτρόπως δεν μπορεί να περιοριστεί σε ταξικά πλαίσια και διακρίσεις κοινωνικής θέσης⁸⁶.

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 277.

⁸⁶ Αβδελά Έφη-Ψαρρά Αγγελική, *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του μεσοπολέμου: μια ανθολογία*, Αθήνα, Γνώση, 1985, σελ. 27.

Όπως αναφέρει η Joan Scott, στον λόγο της διαμαρτυρίας των δεκαετιών 1830-1840, διαφαίνεται πλήθος αναφορών στην οικογένεια, το φύλο, την ταυτότητα και τους ρόλους και τις ιδιαιτερότητες ανδρών και γυναικών. Η γλώσσα της τάξης και της εργασίας κατασκευάζεται, σύμφωνα με την ίδια, με όρους έμφυλης διαφοράς. Το φύλο εμπλέκεται τόσο πολύ στην έννοια της τάξης και της εργασίας, που δεν είναι δυνατόν κάποιος να αναλύσει το ένα ανεξάρτητα από το άλλο. Υποστηρίζει πως η πολιτική δεν μπορεί να μελετηθεί ανεξάρτητα από το φύλο/ την οικογένεια/ την σεξουαλικότητα, γιατί δεν πρόκειται απλώς για τμήματα της ζωής, αλλά για αλληλοσυσχετιζόμενα συστήματα. Ο λόγος, για την Scott, καθιστά δυνατή την μελέτη των αλληλοσυσχετίσεων αυτών⁸⁷.

Μέσα από την μελέτη της για τις εργασιακές ταυτότητες ανδρών και γυναικών στις συντεχνίες ενδυμάτων του Παρισιού κατά την διάρκεια των δεκαετιών 1830 και 1840, μας δίνει την δυνατότητα να ανακαλύψουμε με ποιους τρόπους το φύλο εμπλέκεται στην κατασκευή ταυτοτήτων. Κατά την διάρκεια της περιόδου που μελετά, τα μέλη των συντεχνιών κατασκευής ενδυμάτων διοργανώνουν απεργίες και διαμαρτυρίες μιας και το επάγγελμά τους απειλούνταν από την βιομηχανική παραγωγή και οι γυναίκες απαιτούν 'το δικαίωμα των γυναικών στην εργασία', οργανώνοντας επιτυχώς συνεταιρισμούς και προτείνοντας σοσιαλιστικές και συνεταιριστικές εναλλακτικές για να πατάξουν την ανισότητα της κοινωνικής τάξης. Οι συντεχνίες αυτές επιτρέπουν μια σύγκριση των ειδών των διεκδικήσεων ανδρών και γυναικών, κυρίως όσον αφορά τους τρόπους με τους οποίους κατασκευάζεται το φύλο σε αυτές τις διαμαρτυρίες⁸⁸.

⁸⁷ Scott, Joan, «On Language, Gender and Working-Class History», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 60.

⁸⁸ Scott, Joan, «Work Identities for Men and Women: the politics of work and family in the Parisian garment trades in 1848», στο *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988, σελ. 93-96.

Οι ράφτες επέμεναν πως η εργασία έπρεπε να ασκείται στον χώρο του εργαστηρίου και όχι στο σπίτι, δηλαδή ο εργασιακός χώρος να διαχωρίζεται από τον οικιακό. Θεωρούσαν πως οι άνδρες που δούλευαν στο σπίτι καθοδηγούνταν από μια σιωπηρή συσχέτιση με την θηλυκότητα. Γι' αυτό τον λόγο, υπερασπίζονταν την άσκηση της δουλειάς στο εργαστήρι, καθώς αυτή διασφάλιζε τον ανδρισμό, την εξειδίκευση και την πολιτική ταυτότητα των ραφτών ως εξειδικευμένων εργατών. Οι γυναίκες από την άλλη μεριά, θεωρούνταν πως ανήκαν στον οικιακό χώρο και συχνά έπεφταν θύματα εκμετάλλευσης από τους συζύγους τους, αφού όχι απλώς δεν είχαν την υποστήριξή τους, αλλά πολλές φορές δεν αποζημιώνονταν για την εργασία που είχαν προσφέρει⁸⁹.

Πάνω σε αυτόν τον κοινωνικά αποδεκτό ρόλο, οι γυναίκες εργάτριες των συντεχνιών ενδυμάτων του Παρισιού αποφασίζουν να θέσουν την βάση των διεκδικήσεών τους. Η συντριπτική πλειοψηφία των αιτημάτων που εκφράζουν οι γυναίκες, απ' ότι μας δείχνει η Scott, σχετίζεται με τον ρόλο της γυναίκας ως συζύγου και μητέρας. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, οι άνδρες πρέσβευαν πως η θέση των γυναικών ήταν στο σπίτι, στην φροντίδα του συζύγου και των παιδιών. Οι γυναικείες δραστηριότητες έπρεπε να λαμβάνουν χώρα αποκλειστικά στην οικιακή σφαίρα.

«Αποφασίζοντας λοιπόν να θεμελιώσουν τις διεκδικήσεις τους στον ρόλο αυτό, οι εργαζόμενες γυναίκες μπορούσαν ευκολότερα να νομιμοποιήσουν τα αιτήματά τους για δικαίωμα στην εργασία (και πολιτικά δικαιώματα), τόσο στα μάτια των ανδρών (άλλων εργατών, δημοκρατικών ή σοσιαλιστών), όσο και των γυναικών»⁹⁰, όπως αναφέρει η Ε. Βαρίκα. Συνεχίζοντας αναφέρει πως ο τρόπος αυτός με τον οποίο επιλέγουν οι εργαζόμενες γυναίκες να αρθρώσουν τις διεκδικήσεις τους και να υπογραμμίσουν την ταξική τους ταυτότητα ως γυναικών της εργατικής τάξης, εξετάζεται αποκλειστικά στο

⁸⁹ Στο ίδιο, σελ. 101-102.

⁹⁰ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002, σελ. 284-285.

πλαίσιο ενός καθιερωμένου και κυρίαρχου λόγου. Αυτό την βρίσκει αντίθετη, καθώς υποστηρίζει πως η κατασκευή των ταυτοτήτων δεν μπορεί να διερευνηθεί αποκλειστικά σε σχέση με την δυναμική του δεσπόζοντος πολιτισμικού μοντέλου. Η ίδια θεωρεί πως είναι ωφέλιμο να ληφθεί υπόψη και το γεγονός πως οι γυναίκες γνώριζαν πως η ανεξαρτησία τους θα επέρχονταν ύστερα από τον συνασπισμό των δυνάμεών τους⁹¹. Σημειώνει επίσης πως, όπως αναφέρει η Scott, «για να κερδίσουν ισότητα με τους άνδρες, οι γυναίκες εργάτριες υπογράμμιζαν την σημασία της έμμισθης εργασίας, του χαμηλότερου κοινού παρανομαστή σύγκρισης»⁹², γεγονός που δεν πηγάζει αποκλειστικά από την άρνηση της ανδρικής κυριαρχίας, αλλά αποτελεί και απόδειξη της επιθυμίας τους να συγκεντρώσουν πλήθος γυναικών γύρω από την επίτευξη του στόχου αυτού⁹³.

Οι χρήσεις του φύλου στον λόγο των εργατών και εργατριών των συντεχνιών ενδυμάτων στο Παρίσι, φέρνει αντιμέτωπα ποικιλοτρόπως το αρσενικό και το θηλυκό, τον άνδρα και την γυναίκα⁹⁴. Την μεταβατική περίοδο εκείνη, κατά την διάρκεια των δεκαετιών 1830-1840 δηλαδή, διαμορφώνονται νέες έννοιες για την εργασία και την κοινωνική τάξη και η μεταβλητότητα αυτή αναδεικνύει την διαδικασία συγκρότησης των ταυτοτήτων. Η συγκεκριμένη περίοδος φωτίζει τον ρόλο του φύλου ως τρόπου νοηματοδότησης της εργασίας και της διάκρισης εργασίας/ οικιακής σφαίρας και την σημασία του φύλου στην διαμόρφωση των εργασιακών ταυτοτήτων και των πολιτικών διεκδικήσεων.

⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 285-286.

⁹² Scott, Joan, *Work Identities for Men and Women*, σελ. 106.

⁹³ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο*, σελ. 286.

⁹⁴ Scott, Joan, *Work Identities for Men and Women*, σελ. 111.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ιστορία των γυναικών και της εργασίας συνιστούν πλέον αυτόνομες και αναγνωρίσιμες επιστημονικές ενασχολήσεις. Η συγκρότηση των δύο αυτών πεδίων διαμορφώθηκε μέσα από ποικίλες αλληλεπιδράσεις και διαφορετικές γωνίες. Η ιστοριογραφία των γυναικών και της εργασίας διαπερνάται λοιπόν από επιστημολογικές διαφορές, που προκύπτουν μέσα από τις διαφορετικές διαπραγματεύσεις πολλών ζητημάτων.

Κάποια από αυτά τα ζητήματα και τις διαφορετικές προσεγγίσεις που διατυπώθηκαν γι' αυτά, ήταν ο πυρήνας της μελέτης αυτής. Ζητήματα όπως η ανάδειξη του φύλου ως χρήσιμης αναλυτικής κατηγορίας της ιστορικής έρευνας, η διάκριση 'λόγου' και 'εμπειρίας' και η χρήση των δύο αυτών όρων στην νέα κοινωνική ιστορία. Όπως συζητήθηκε, η ενασχόληση της νέας κοινωνικής ιστορίας με την οικογένεια, την καθημερινή ζωή, τις εργασιακές σχέσεις, τις μορφές κοινωνικής διαμαρτυρίας, ανοίγει τον δρόμο σε νέες παραδοχές και στον επαναπροσδιορισμό των αναλυτικών κατηγοριών της ιστορικής έρευνας. Έτσι, ως βασικά αναλυτικά εργαλεία, αναδύονται οι έννοιες της 'εμπειρίας', του 'λόγου', του 'φύλου'.

Η έννοια της 'εμπειρίας' υπήρξε μια σημαντική επιστημολογική θέση στην φεμινιστική ιστοριογραφία, αλλά και στις μελέτες για την διαδικασία διαμόρφωσης της εργατικής τάξης, όπως αυτή του E.P. Thompson. Οι διαφορετικές εμπειρίες γυναικών και ανδρών ταυτίζονται με το περιεχόμενο της κοινωνικής τους ύπαρξης, δηλαδή με τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τις πραγματικότητες της κοινωνικής ζωής. Τοιουτοτρόπως, εισάγονται ως συστατικό στοιχείο της αντίληψης για την τάξη, την ταξική συνείδηση, την πολιτική ή την ταυτότητα της εργατικής τάξης. Βέβαια, όπως έγινε αντιληπτό, οι εμπειρίες

αυτές δεν αποτελούν από μόνες τους εξήγηση, ούτε αλάθευτες πηγές ιστορικής αλήθειας, αλλά είναι απαραίτητο να μελετηθούν και να ερμηνευτούν και οι ίδιες.

Στον Thompson, η ‘εμπειρία’ συνενώνει διαφορετικούς ανθρώπους, ακόμα και ανθρώπους που δεν έχουν συναντηθεί ποτέ, όμως ταυτόχρονα παραγκωνίζει παράγοντες όπως το φύλο ή η θρησκεία, παράγοντες που κι αυτοί αδιαμφισβήτητα προσδιορίζουν την ‘εμπειρία’.

Από τις μελέτες του Thompson και έπειτα, όπως είδαμε η ιστοριογραφία της εργατικής διαμαρτυρίας, αποτελεί ένα πεδίο στο οποίο καλλιεργούνται αναθεωρήσεις και η στροφή προς μια μελέτη των ταξικών γλωσσών. Κατηγορίες, όπως η ‘τάξη’, εμφανίζονταν ως τα μέσα της δεκαετίας του 1970 ως οικουμενικές, όμως όπως αποδείχθηκε μέσα από την ιστορική ανάλυση, αναφέρονταν τελικά μόνο στους άνδρες, χωρίς να συμπεριλαμβάνουν την γυναικεία εμπειρία.

Με την εισαγωγή της έννοιας του ‘φύλου’ ως αναλυτικής κατηγορίας της ιστορικής έρευνας, η έμφαση μετατοπίζεται στην έμφυλη διαφορά και την υποκειμενική ταυτότητα και καταδεικνύεται πως η ‘τάξη’ αποτελεί όχι την μοναδική, αλλά μια μόνο από τις όψεις της κοινωνικής οργάνωσης. Το φύλο είναι μια ακόμη σημαντική όψη. Όπως συζητήθηκε στο τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας αυτής, το ‘φύλο’ εμπλέκεται τόσο πολύ στην έννοια της ‘τάξης’ και της εργασίας, που δεν είναι δυνατόν κάποιος να αναλύσει το ένα ανεξάρτητα από το άλλο.

Η άμεση συσχέτιση του ‘φύλου’ και με την εξουσία και την πολιτική ανιχνεύθηκε και μέσα από την ανάλυση του πολιτικού λόγου του κινήματος των Χαρτιστών από τον Gareth Stedman Jones, όπου η γλώσσα αποκτά δραστικότητα και μέσα από αυτήν ταυτίζεται με την ‘εμπειρία’. Επιπρόσθετα, το ενδιαφέρον των προσεγγίσεων που ανήκουν στην λεγόμενη ‘γλωσσολογική στροφή’, όπως και η προσέγγιση του William Sewell, επικεντρώνεται στους τρόπους με τους οποίους η ‘τάξη’ συγκροτείται μέσα από τον λόγο.

Σε σχέση με τις προηγούμενες προσεγγίσεις, τα έργα αυτά κινούνται περισσότερο στην κατεύθυνση μιας ανάλυσης της πολιτικής ιστορίας που δίνει βάρος περισσότερο στα σύμβολα, παρά στις έννοιες.

Η συζήτηση λοιπόν μετατοπίζεται ουσιαστικά από την ‘τάξη’ στην ταυτότητα και κρίνεται αναγκαίο να ιδωθεί η ‘τάξη’ ως μια ταυτότητα που συγκροτείται στο επίπεδο του λόγου, όπως είδαμε και μέσα από το έργο της Scott. Η γλώσσα της τάξης, όπως αναφέρει και η ίδια, κατασκευάζεται με όρους έμφυλης διαφοράς και μέσα από αυτήν δίνεται η δυνατότητα στους ιστορικούς να ανακαλύψουν τους τρόπους με τους οποίους το φύλο εμπλέκεται στην διαμόρφωση των ταυτοτήτων.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε πως η έμφαση στις διαφορετικές εμπειρίες ανδρών και γυναικών, αποτέλεσε αφετηρία της εννοιολόγησης των ‘γυναικών’ ως κοινωνικής ομάδας και του ‘φύλου’ ως προϊόντος σχέσεων εξουσίας και ιεραρχικής διαφοροποίησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ✦ Αβδελά Έφη, «Η κοινωνική τάξη στην σύγχρονη ιστοριογραφία: από το οικονομικό δεδομένο στην πολιτισμική κατασκευή», στα *Ιστορικά* τομ.12, αρ.22, Ιούνιος 1995, σελ.173-204.
- ✦ Αβδελά Έφη-Ψαρρά Αγγελική (επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες: γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 1997.
- ✦ Βαρίκα Ελένη, *Με διαφορετικό πρόσωπο: φύλο, διαφορά και οικουμενικότητα*, Αθήνα, Κατάρτι, 2002.
- ✦ Τγκερς, Γκέοργκ, *Η ιστοριογραφία στον 20^ο αιώνα: από την επιστημονική αντικειμενικότητα στην πρόκληση του μεταμοντερνισμού*, Αθήνα, Εκδόσεις Νεφέλη, 1999.
- ✦ Boyd, Kelly--McWilliam, Rohan, «Historical Perspectives on Class and Culture», στο *Social History*, vol.20, n.1, 1995, σελ. 93-100.
- ✦ Canning, Kathleen, «Feminist Theory after the Linguistic Turn: Historicizing Discourse and Experience», στο *Signs*, vol.19, n.2, 1994, σελ. 368-404.

- ✦ Eley, Geoff--Nield, Keith, «Starting over: the present, the post-modern and the moment of social history», στο *Social History*, vol.20, n.3, 1995.
- ✦ Hall, Catherine, “Feminism and feminist history”, στο *White, male and middle class: Explorations in feminism and history*, Polity Press, 1992, σελ. 1-40.
- ✦ Jones, Gareth Stedman, «The determinist fix: some obstacles to the further development of the linguistic approach in the 1990s», στο *Gabrielle M. Spiegel (edit.), Practicing History: New Directions in Historical Writing after the Linguistic Turn*, Routledge, New York and London, 2005, σελ. 62-75.
- ✦ Jones, Gareth Stedman, *Languages of Class: studies in English working class history 1832-1982*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1996.
- ✦ Joyce, Patrick (edit.), *The historical meanings of work*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- ✦ Joyce, Patrick, *Democratic subjects: The self and the social in 19th century England*, New York, Cambridge University Press, 1994.
- ✦ Joyce, Patrick (edit.), *Class*, Oxford-New York, Oxford University Press, 1995.

- ✦ Joyce, Patrick, «The end of social history? », στο *Social History*, vol.20, n.1, 1995, σελ. 73-91.

- ✦ Landes, Joan (edit.), *Feminism: The Public and the Private*, Oxford-New York, Oxford University Press, 1998.

- ✦ Mayfield, David-Thorne, Susan, «Social history and its discontents: Gareth Stedman Jones and the politics of language», στο *Social History*, vol. 17, n. 2, 1992.

- ✦ Mayfield, David-Thorne, Susan, «Reply to ‘The poverty of protest’ and ‘The imaginary discontents’», στο *Social History*, vol.18, n.2, 1993, σελ. 219-233.

- ✦ Rosaldo, Renato, «Celebrating Thompson's Heroes: Social Analysis in History and Anthropology», στο *E. P. Thompson: Critical Perspectives* (edited by Harvey J. Kaye and Keith McClelland), Oxford, Polity Press, σελ. 103-124.

- ✦ Riley, Denise, «Does a sex have a history? », στο *‘Am I that name’? Feminism and the category of ‘women’ in history*, Macmillan Press Ltd, Λονδίνο, 1988, σελ. 1-17.

- ✦ Scott, Joan, *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press, 1988.

- ✦ Scott, Joan, «The Evidence of Experience» στο *Critical Inquiry*, vol.17, 1991.

- ✦ Scott, Joan (edit.), *Feminism and History*, Oxford, Oxford University Press, 1996.

- ✦ Sewell, William, *Work and Revolution in France: The language of labor from the old regime to 1848*, Cambridge University Press, 1980.

- ✦ Sewell, William, «Geertz, Cultural Systems, and History: From Synchrony to Transformation» στο *Representations*, n.59, Special Issue: The Fate of "Culture": Geertz and Beyond (Summer 1997), σελ. 35-55.

- ✦ Sewell, William, «The Concept(s) of Culture», στο *Beyond of the CulturalTurn, New Directions in the Study of Society and Culture*, eds. Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt (Berkeley: University of California Press, 1999), σελ. 35-61.

- ✦ Sewell, William, «How Classes are Made: Critical Reflections on E. P. Thompson's Theory of Working-class Formation», στο *E. P. Thompson: Critical Perspectives* (edited by Harvey J. Kaye and Keith McClelland), Oxford, Polity Press.

- ✦ Smith, Jay, "Between *Discourse* and *Experience*: Agency and Ideas in the French Pre-Revolution", στο *History and Theory*, vol. 40, 2001.

- ✦ Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, New York, Vintage Books, 1963.

- ✦ Thompson, E. P., «Eighteenth-century English society: class struggle without class? » στο *Social History*, vol. 3, n. 2, 1978.

